

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ  
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА**

магістра

на тему: **«СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ  
ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0121-з  
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»  
освітньо-професійної програми «Дошкільна освіта»  
А. О. Семеняченко

Керівник: доцент кафедри дошкільної та початкової  
освіти, доцент, к. пед. н. \_\_\_\_\_ Л. М. Шульга

Рецензент: доцент кафедри дошкільної та початкової  
освіти, доцент, к. пед. н. \_\_\_\_\_ А. Ф. Курінна

Запоріжжя  
2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології  
Кафедра дошкільної та початкової освіти  
Рівень вищої освіти магістерський  
Спеціальність 012 «Дошкільна освіта»  
Освітньо-професійна програма «Дошкільна освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ  
Завідувач кафедри \_\_\_\_\_

« \_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 22\_\_ року

**ЗАВДАННЯ  
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ**

Семеняченко Аллі Олександрівні

- 1. Тема роботи:** «Соціальна адаптація старших дошкільників засобами ігрової діяльності», керівник роботи Шульга Людмила Миколаївна, кандидат педагогічних наук, затверджені наказом ЗНУ від «20» липня 2022 року № 886-с.
- 2. Строк подання студентом роботи:** 23 листопада 2022 р.
- 3. Вихідні дані до роботи:** матеріали педагогічної практики, курсових робіт
- 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити):** проаналізувати сутність ключових понять дослідження; з'ясувати стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці сучасної дошкільної освіти; схарактеризувати психологічні особливості соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку; проаналізувати ігрову діяльність як засіб соціальної адаптації старших дошкільників; визначити організаційно-педагогічні засади ігрової діяльності із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку; розробити і теоретично обґрунтувати комплекс ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку; визначити педагогічні умови запровадження комплексу ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку в освітній процес закладу дошкільної освіти.
- 5. Перелік графічного матеріалу:** таблиць – 2 з результатами дослідження теоретичних аспектів проблеми та розроблення комплексу ігор.
- 6. Консультанти розділів роботи**

Розділ	Консультант	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Шульга Л.М.	02.10.21 р.	02.10.21 р.
Розділ 1	Шульга Л.М.	04.11.21 р.	04.11.21 р.
Розділ 2	Шульга Л.М.	23.03.22 р.	23.03.22 р.
Висновки	Шульга Л.М.	07.05.22 р.	07.05.22 р.
Додатки	Шульга Л.М.	08.09.22 р.	08.09.22 р.

7. Дата видачі завдання: 02.10.21 р.

### КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень-листопад	виконано
2	Написання вступу	листопад	виконано
3	Написання першого розділу	грудень-квітень	виконано
4	Написання другого розділу	травень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	жовтень-листопад	виконано
8	Захист	грудень	

Студент \_\_\_\_\_ Семеняченко А. О.  
( підпис ) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи \_\_\_\_\_ Шульга Л. М.  
( підпис ) (прізвище та ініціали)

**Нормоконтроль пройдено**

Нормоконтролер \_\_\_\_\_ Турбар Т. В.  
( підпис ) (прізвище та ініціали)

## РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 56 с., 2 таблиці, 46 джерел, 3 додатки.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати і розробити комплекс ігор із соціальної адаптації старших дошкільників.

Об'єкт дослідження: процес соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку засобами ігрової діяльності.

Предмет дослідження: комплекс ігор із соціальної адаптації старших дошкільників.

Методи дослідження: загальні методи наукового пізнання – діалектичний і логічний методи пізнання, абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція при аналізі впливу ігрової діяльності на соціальну адаптацію, систематизація практичного матеріалу у розробленні комплексу ігор із соціальної адаптації старших дошкільників; методи теоретичного дослідження – педагогічний аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури, нормативно-правових документів та узагальнення отриманої інформації з метою дослідження сутності, структури і особливостей соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку.

Теоретичне значення дослідження полягає в науковому обґрунтуванні комплексу ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні комплексу ігор із соціальної адаптації старших дошкільників та визначенні педагогічних умов щодо його запровадження в освітній процес закладу дошкільної освіти.

Галузь використання: заклади дошкільної освіти.

**СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ, СОЦІАЛІЗАЦІЯ, ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ,  
КОМПЛЕКС ІГОР, СТАРШИЙ ДОШКІЛЬНИЙ ВІК**

## SUMMARY

### **Semeniachenko A. O. Social Adaptation of Older Preschoolers by Means of Game Activities.**

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, conclusions, a list of references (46 articles, 2 of foreign origin), and appendices.

The problem of social adaptation is gaining relevance in the modern period of Ukraine's European integration. Society's orientation towards universal values and the changes in modern society prove that education should not only provide knowledge, but also develop and improve a child's personality, ensure their active position in society. It forms a range of the primary tasks of an educational institution to grow up a free individual with a developed self-concept, the ability for self-development and self-realization, moral maturity, and social activity.

The research purpose: to theoretically substantiate and develop a set of games for the social adaptation of older preschoolers by means of game activities.

The research tasks:

1) to analyse the theoretical foundations of the problem of social adaptation of older preschoolers, to find out the essence of the concept of "social adaptation of older preschoolers";

2) to determine and characterise the psychological features of social adaptation in older preschool children;

3) to analyse game activity by social adaptation in older preschool children;

4) to determine the organisational and pedagogical principles of game activities for the social adaptation of older preschoolers;

5) to develop and theoretically substantiate a set of games for the social adaptation of older preschool children;

6) to determine the pedagogical conditions for the introduction of a set of games for the social adaptation of older preschool children into the educational process of a preschool education institution. The object of the study is the process of

social adaptation of children of older preschool age by means of game activities.

The object of the research is the process of social adaptation of children of older preschool age by means of game activities.

The research subject is a set of games for the social adaptation of older preschoolers.

The part 1 “Scientific and theoretical foundations of the problem of social adaptation of older preschoolers by means of game activities” contains an analysis of the problem of social adaptation in psychological and pedagogical research, clarifies the essence of the concept of “social adaptation of older preschoolers”, characterises the psychological features of social adaptation of older preschool children; analyses game activity as a means of social adaptation of older preschool children.

The part 2 “Theoretical substantiation of the complex of games in solving the problem of social adaptation of older preschoolers” presents the organisational and pedagogical principles of game activities for social adaptation of older preschoolers; develops and theoretically substantiates a complex of games for social adaptation of older preschool children; defines the pedagogical conditions for the introduction of a set of games for social adaptation of older preschool children into the educational process of a preschool education institution.

The obtained results can be used by educators of preschool education institutions when designing the educational process and solving problems related to the social adaptation of older preschool children.

**Keywords:** social adaptation, socialisation, game activity, complex of games, older preschoolers.

## ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Науково-теоретичні засади проблеми соціальної адаптації старших дошкільників засобами ігрової діяльності.....	12
1.1. Аналіз проблеми соціальної адаптації в психолого-педагогічних дослідженнях.....	12
1.2. Психологічні особливості соціальної адаптації дітей дошкільного віку.....	23
1.3. Ігрова діяльність як засіб соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку .....	33
Розділ 2. Теоретичне обґрунтування комплексу ігор у вирішенні проблеми соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку.....	39
2.1. Організаційно-педагогічні засади ігрової діяльності з соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку .....	39
2.2. Зміст комплексу ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку .....	47
2.3. Педагогічні умови запровадження комплексу ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку .....	56
Висновки.....	59
Список використаних джерел.....	61
Додатки.....	65

## ВСТУП

Розвиток сучасної дошкільної освіти є складовою загальної концепції розвитку українського суспільства. Модернізація системи освіти, зміна освітянської парадигми, масштабність та гострота соціальних, економічних, культурних проблем потребують піднесення пріоритету суспільного дошкільного виховання, формування в суспільстві розуміння ранніх етапів життя людини як найвідповідальнішого періоду становлення особистості.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), яка заснувала «Міжнародну комісію з освіти ХХІ століття», визначила найважливіші перспективні теми освіти, актуальні при підготовці кадрів у ХХІ ст.: «вчимося розуміти», «вчимося діяти», «вчимося жити з іншими», «наука бути людиною». Вони виступають основами для освіти майбутнього і відображаються в нормативно-правових документах нашої держави.

Закон України «Про освіту» спрямовує дошкільну освіту на забезпечення цілісного розвитку дитини, її фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей шляхом виховання, навчання, соціалізації та формування необхідних життєвих навичок. Державним стандартом дошкільної освіти визначено становлення компетентностей дитини під час здобуття дошкільної освіти, компонентом яких є соціальний розвиток особистості дитини.

Відомий психолог Л. Виготський вважає, що сюжетно-рольова гра є найважливішим джерелом формування соціальної свідомості дитини дошкільного віку і вбачає в цьому її основну функцію і значення у розвитку особистості дошкільника. У грі дитина стає культурною, освіченою і вихованою людиною.

Особливості сюжетно-рольової гри розкрито в роботах психологів (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець). Д. Ельконін на основі аналізу етнографічних досліджень вказує на соціальне походження сюжетно-рольової



гри і стверджує, що вона виникає в ході історичного розвитку суспільства внаслідок зміни місця дитини у системі суспільних відносин. Науковці пов'язують появу гри не з дією будь-яких вроджених, інстинктивних сил, а з певними умовами життя у суспільстві і вбачають її соціальність

У сучасних дослідженнях все частіше фіксується безпорадність у відносинах з однолітками, збіднення, обмеження спілкування, зниження довільності людини, що росте. Все це говорить про недооцінку такого важливого чинника, як взаємини світу Дитинства зі світом Дорослих, що впливають на розвиток дошкільника. Досі не розроблена загальна система роботи для визначення основних смислів таких процесів, що відбуваються з дошкільнятами, як соціалізація, знайомство з соціальними нормами та цінностями, ролями та поведінкою, у поєднанні з активною роботою самосвідомості, самоствердження та самореалізації дитини у процесі свого розвитку. Все вищевикладене говорить про необхідність пошуку нових засобів, форм збагачення соціального досвіду людини, що росте, і вдосконалення цього процесу в період дошкільного дитинства, що зумовлює актуальність проблеми дослідження.

Психолого-педагогічні дослідження вказують на потенціал соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності, яка сприяє самостійності, розкриттю творчого потенціалу, вивільненню від комплексів дошкільників, створенню в дитячому колективі щирої, доброзичливої атмосфери співпраці та взаєморозуміння.

Як показує досвід методичної роботи, сучасні вихователі не усвідомлюють повною мірою свою роль у забезпеченні умов для ігрової діяльності дітей дошкільного віку. Сюжетно-рольова гра знецінюється поряд із наданням педагогами пріоритетності формам організованого навчання. Це позбавляє можливості розвитку творчої уяви, образного мислення, самосвідомості, вміння самостійно знаходити вихід із проблемних ситуацій, що виникають у процесі гри, керуватись відомими нормами і правилами поведінки, самостійно організувати різні види активності для вирішення

ігрових завдань.

Актуальність окресленої проблеми, її важливість для теорії і недостатній рівень розробленості щодо практики виховання обумовили вибір теми кваліфікаційної роботи: «Соціальна адаптація старших дошкільників засобами ігрової діяльності».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати і розробити комплекс ігор із соціальної адаптації старших дошкільників засобами ігрової діяльності.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення наступних завдань дослідження.

1. Проаналізувати теоретичні засади проблеми соціальної адаптації старших дошкільників, з'ясувати сутність поняття «соціальна адаптація дітей старшого дошкільного віку».

2. Визначити та схарактеризувати психологічні особливості соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку.

3. Проаналізувати ігрову діяльність як засіб соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку.

4. Визначити організаційно-педагогічні засади ігрової діяльності з соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку.

5. Розробити і теоретично обґрунтувати комплекс ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку.

6. Визначити педагогічні умови запровадження комплексу ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку в освітній процес закладу дошкільної освіти.

Об'єкт дослідження – процес соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку засобами ігрової діяльності.

Предмет дослідження – комплекс ігор із соціальної адаптації старших дошкільників.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз і узагальнення філософської, психолого-педагогічної літератури для визначення теоретичних основ дослідження, обґрунтування методичних рекомендацій посібника «Пограймо

в...» у вирішенні проблеми соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку; емпіричні: методи педагогічної діагностики (спостереження, бесіди, тестування, творчі завдання), що використовувались для проведення зрізів на констатувальному та контрольному етапах дослідження з метою визначення рівнів сформованості соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку;

Теоретичне значення дослідження полягає в науковому обґрунтуванні комплексу ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні комплексу ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку та визначенні педагогічних умов щодо його запровадження в освітній процес закладу дошкільної освіти.

## РОЗДІЛ 1

### ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

#### 1.1. Аналіз проблеми соціальної адаптації в психолого-педагогічних дослідженнях

Орієнтація суспільства на загальнолюдські цінності і зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві доводять, що освіта має не лише надавати знання, а й розвивати, удосконалювати особистість дитини, забезпечувати її активну позицію в соціумі. Це формує низку основних завдань освітнього закладу у вихованні вільної особистості, яка має сформовану власну концепцію, здатність до саморозвитку та самореалізації, моральну зрілість і соціальну активність.

Для теоретичного обґрунтування проблеми соціальної адаптації дітей дошкільного віку, об'єкту і предмету дослідження, нам необхідно визначити і розглянути поняття, що складають змістові аспекти досліджуваної проблеми, а саме: стрес, адаптація, соціальна адаптація.

У довідковій літературі термін адаптація (від пізньолат. *adaptatio* – пристосування) розглядається як процес пристосування будови та функцій організму до нових умов існування. В широкому сенсі під адаптацією розуміють пристосування систем, що самоорганізуються, до умов середовища, що змінюються, результатом якого є адаптованість цих систем.

Аналіз літературних джерел доводить, що поняття адаптації вживається як: сукупність реакцій пристосування людського суспільства до природного та соціального середовища; реакції окремої людини на зміни в навколишній дійсності та в значенні входження індивідів у різні соціальні ролі і в цілому відображає основні закономірності, які забезпечують життєдіяльність та розвиток різних систем за взаємодії внутрішніх і зовнішніх умов їхнього

існування.

Значний внесок у розвиток сучасної природничо-наукової теорії адаптації в біології, фізіології та медицини зробили вітчизняні та зарубіжні вчені (П. Анохін, Р. Баєвський, С. Павлов, Ф. Меєрсон, Г. Сельє та ін.). Природничі науки трактують адаптацію як пристосування живих організмів до умов існування, що постійно змінюються в зовнішньому середовищі в процесі еволюційного розвитку. Фізіологія розглядає адаптацію як процес: суто пасивний з боку організму, як врівноваження системи «організм–середовище», зміст істотних змінних в одних межах; активне прагнення організму щодо самооптимізації.

У фундаментальних дослідженнях Г. Сельє адаптація трактується як пристосування будови і функцій організму, його органів і клітин до умов середовища, спрямоване на збереження рівноваги [45]. Вчений пов'язував адаптацію зі стресом для організму людини, що знаходить відображення у неспецифічній реакції організму («загальний адаптаційний синдром») у відповідь на будь-який несприятливий вплив [45; с. 642-649].

Г. Сельє зазначав про складність механізму адаптації людського організму до природних та соціальних факторів і виокремлював три фази розвитку адаптації:

- аварійна фаза, яка виникає та розвивається на самому початку дії патогенного фактору, при зміні умов довкілля, з відповідною реакцією центральної нервової системи і системи кровообігу та дихання, адаптацією адреналінової системи і забезпеченням організму необхідною енергією, проходить на фоні підвищеної емоційності і виражається в залежності від індивідуальних особливостей організму;

- перехідна фаза, яка характеризується зменшенням загальної збудженості центральної нервової системи, формуванням функціональних систем, що забезпечують управління адаптацією до створених нових умов;

- фаза стійкої адаптації (резистентності), яка пристосовує тканеві системи та елементи до нових умов існування, рекрутує енергетичні ресурси; підвищує

синтез структурних і ферментативних білків; мобілізує імунну систему [45, с. 113].

З науковою концепцією адаптації Г. Сельє погоджується сучасний вчений А. Налчаджян і розглядає соціальну адаптацію як рівень єдиної адаптації, стверджує існування певних фізіологічних і психічних механізмів, що забезпечують процес адаптації на фізіологічному, психічному і соціальному рівнях, важчає, що вони взаємозв'язані між собою, чинять один на одного безпосередній вплив і визначають інтегральну характеристику загального рівня функціонування усіх систем організму [28].

Про фізіологічну адаптацію як процес пристосування людського організму до фізичних умов життєдіяльності, що змінилися, зазначають О. Зотова та І. Кряжева і розглядають в ній дві стадії:

- термінову адаптованість, яка забезпечується механізмами мобілізації резервних сил, що існують в людському організмі;

- довготривалу адаптованість, яка є результатом тривалої дії на організм умов зовнішнього середовища, що змінилися і ресурсним забезпеченням взаємодії систем організму під час переходу в якісно новий стійкий стан [16].

Психологічний зміст поняття «адаптація» є значно ширшим, ніж у біологічних науках, завдяки пристосуванню особистості до нового соціального середовища, а також значущості пристосування різних видів активності особистості [37].

У психологічній літературі поняття соціальної адаптації розглядається сучасними авторами, які аналізують відносини індивіда із соціальним середовищем. Соціальна або соціально-психологічна адаптація передбачає прилучення особистості до нових груп, а також видів діяльності, що наявні в певному соціумі [12]. Цей вид адаптації розуміється як результат процесу різних змін, зокрема соціальних, соціально-психологічних, морально-психологічних тощо. Чимало провідних учених зараховують соціальну адаптацію до одного з головних соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості, що визначає її зрілість [3; 10]. У цьому контексті

підкреслюється активність суб'єкта в процесі засвоєння соціального досвіду, оскільки в процесі соціалізації індивід не просто засвоює соціальний досвід групи, а й суб'єктивно перетворює його у власні соціальні установки, очікування, ціннісні орієнтації тощо. Ціннісні орієнтації припускають певне перетворення «чужого» досвіду.

На філософському рівні адаптацію визначають як процес активної взаємодії саморозвиненої та самокерованої системи (організм, популяція тощо) з середовищем у напрямі підвищення стійкості способів розвитку цієї системи в певних умовах середовища [24].

На рівні соціально-психологічного аналізу адаптація виступає пристосуванням особистості до нових груп (культурної, професійної, етнічної тощо) [2; 5; 17].

Соціальна адаптація визначається соціологією як «вид взаємодії окремої особи або соціальної спільноти із середовищем, у процесі якої погоджуються вимоги та сподівання її учасників» [32].

Соціальна адаптація – це одна з умов розвитку індивідуальності. Наявність стійких рис індивідуальності може слугувати одним із показників успішності адаптаційного процесу, зокрема на внутрішньо особистому рівні. Соціологічне розуміння феномену адаптації поглиблюється трактуванням психологів, які визнають її як специфічну адаптивну діяльність, зумовлену змінами соціальної дійсності і спрямовану на оптимізацію взаємодії людини з навколишнім середовищем у відповідь на появу в ньому новизни, корекцію поведінки особистості, перетворення довкілля [32].

Для позначення процесу, в ході якого людська істота з певними біологічними задатками набуває якостей, необхідних їй для життєдіяльності в суспільстві у вітчизняній та зарубіжній науці вживається термін «соціалізація» і визначається науковцями як процес засвоєння та подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду: трудових навичок, знань, норм, цінностей, традицій, що накопичені та передані від покоління до покоління; процес включення індивіда в систему суспільних відносин та формування у

нього соціальних якостей.

Г. Андреева визначає соціалізацію як «двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження до соціального середовища, системи соціальних зв'язків; з іншого – процес активного впровадження системи зв'язків індивідом у процесі його активної діяльності, активного включення до соціального середовища» [18, с. 334].

Учені вивчають соціальну адаптацію з різних точок зору:

- як здатність особистості передбачати зміну поведінки у разі виникнення нових, несподіваних соціальних вимог (П. Анохін);
- як активну взаємодію індивіда із середовищем (С. Артьомов);
- як необхідність корекції «міжлюдських стосунків» (Р. Delore, G. Rosen);
- як взаємодію індивіда та соціального середовища, в процесі якої складаються механізми та норми соціальної поведінки (А. Налчаджян) [28].

Існуючі наукові концепції соціалізації дозволяють виокремити основні підходи щодо розгляду місця та ролі людини в процесі соціальної адаптації. В суб'єкт-об'єктних підходах, за яких суспільство виступає суб'єктом впливу, а людина-об'єктом, зазначається пасивна позиція людини в процесі соціалізації, розгортання її адаптації, відтворення соціальних норм, відповідності певним соціальним очікуванням. Відтак, соціалізованість усвідомлюється як конформність індивіда до соціальних приписів та норм (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Л. Піменова).

Об'єкт-об'єктний підхід (Ч. Кулі, Дж. Мід, А. Маслоу, К. Роджерс) вказує на активну участь особистості в процесі соціалізації, стверджуючи, що не тільки функція пристосування притаманна людині, але й можливість впливати на життєві обставини й на саму себе. У цьому контексті соціальна адаптація розглядається науковцями як активно-розвивальний, а не активно-пристосувальний процес і стверджується думка, що особистість настільки соціально успішна, наскільки вона адаптивна (О. Кононко, С. Литвиненко, І. Печенко). Це доводить, що людина є суб'єктом соціального розвитку і



водночас суб'єктом саморозвитку, тому соціалізація відбувається тим успішніше, чим активнішою є участь людини у творчо-перетворювальній суспільній діяльності.

Зважаючи на те, що соціалізація представляє єдність суспільного та індивідуального, можна стверджувати, що процес соціалізації здійснює соціальну типізацію особистості та адаптує її до соціокультурного простору. Так, вітчизняні вчені (А. Капська, О. Кононко) розглядають соціальну адаптацію як входження особистості до конкретної соціальної спільноти через засвоєння соціального досвіду цієї групи та використання набутого раніше досвіду, поступового переведення суспільних норм та цінностей в особистісні установки [19].

Таким чином, соціалізація є багатограним процесом засвоєння та відтворення людиною досвіду життя в соціумі. У контексті цього напряму Н. Голованова пропонує п'ять підходів до розуміння соціальної адаптації:

- соціологічний: передбачає погляд на соціалізацію як на механізм соціального наслідування, як на стихійні впливи середовища та цілеспрямовані процеси виховання й навчання;

- факторно-інституціональний: соціалізація визначається як сукупність дій, факторів, агентів та інститутів соціалізації;

- інтеракціоністський: найважливішою домінантою соціалізації є міжособистісна взаємодія, спілкування, без якого становлення особистості не можливе;

- інтеріоризаційний: соціалізація передбачає засвоєння особистістю соціального досвіду, культури, норм, цінностей, установок, що накопичено суспільством. Як наслідок, особистість виробляє власну систему внутрішніх регуляторів, форм поведінки;

- інтроіндивідуальний: соціалізація не вичерпується адаптацією до середовища, а є творчою самореалізацією особистості, перетворенням себе, самовдосконаленням [16].

Провідні науковці, враховуючи комплексне розуміння сутності соціальної

адаптації, пропонують підходи щодо її забезпечення, серед яких виокремлюють: особистісно-ціннісний, рольовий, діяльнісний.

Особистісно-ціннісний підхід базується на особистісно зорієнтованій парадигмі виховання, розробленій академіком І. Бехом, який пропонує виховні впливи, за яких суспільні цінності стануть внутрішнім змістом молодого людини, перетворюючись у систему її особистих цінностей, як регуляторів її соціальної поведінки [6]. У центрі освітньої системи розглядається особистість дитини, забезпечення комфортних, безконфліктних умов її розвитку, реалізація її природних потенцій, ціннісна орієнтація педагогів на особистість дитини, її індивідуальну неповторність, самотність, творчий потенціал, що значно полегшують її соціалізацію та адаптацію до нових умов життя.

Рольовий підхід трактується Л. Божович як «включення особистості у цілеспрямовану систему різноманітних ролей з метою розвитку певних якостей особистості, характеру та моральних інстанцій» [9, с. 231]. Вчена розкриває в теорії ролі механізм засвоєння дитиною соціального досвіду, а сутність ролі убачає в організованій і структурованій послідовності дій та вчинків, що виконує людина в ситуації взаємодії з іншими людьми. Кожна низка соціальних функцій. Загальновідомо, що ролі, які людина виконує в суспільстві як член соціуму, впливають на процес формування її особистості. Дитина, виконуючи будь-яке завдання, виконує певну соціальну роль, яка формує певні якості і впливає на її розвиток, накопичує соціальний досвід. Л. Божович вважає, що відсутність досвіду виконання ролей призводить до затримки соціалізації і «впливає на повноцінне виконання нею власних ролей» [9, с. 233].

Діяльнісний підхід забезпечує соціальний розвиток особистості у процесі залучення її до різних видів діяльності. Засновники підходу П. Блонський, Л. Виготський, О. Леонтьєв стверджували, що «дійсну основу особистості складає та особлива будова цілокупних діяльностей суб'єкта, яка виникає на певних етапах розвитку його людських зв'язків зі світом» [25].

Діяльнісний підхід є одним із провідних у вітчизняних дослідженнях соціалізації; в ньому підкреслюється роль гри, за допомогою якої відбувається

поетапне вбудовування дитини в життєвий простір, інтеріоризація знань про навколишній світ і способи його пізнання, засвоєння норм спілкування, цінностей. Процес входження особистості в різні соціальні групи в теорії розвитку особистості О. Петровського завдяки діяльнісному підходу забезпечує проходження трьох фаз соціального розвитку:

- адаптацію до норм та форм взаємодії й діяльності, що є дієвими у цій спільноті;

- індивідуалізацію як задоволення потреби індивіда в максимальній персоналізації; прояв власної індивідуальності, її фіксацію у структурі особистості;

- інтеграцію, яка визначається протиріччями між бажанням бути ідеально представленим власними відмінностями й особливостями і потребами групи прийняти лише ті особливості, які сприяють груповому розвитку, чим й спрямовують розвиток індивіда як особистості [29].

Психологічні аспекти соціальної адаптації досліджено вітчизняним науковцем А. Фурманом, який вважає її:

- одночасно процесом і результатом активного пристосування індивіда до видозмінного середовища за допомогою найрізноманітніших інтеріоризованих соціальних засобів (дій, вчинків, діяльності);

- компонентом дієвого ставлення індивіда до світу, провідна функція якого полягає в оволодінні ним порівняно стабільними умовами та обставинами свого буття;

- складовою осмислення та розв'язання типових, переважно репродуктивних, завдань соціально прийнятними чи ситуативно можливими способами поведінки [43].

А. Фурман пов'язує також соціальну адаптацію з особистісним розвитком, здатністю до самоактуалізації, творчого сприйняття світу та соціально значущої діяльності і вважає, що прояви дезадаптації, з одного боку гальмують цей процес, з другого – актуалізують проблему адаптації особистості до системи суспільних відносин і потребують вирішення. Такої ж

думки дотримуються і В. Давидов, А. Запорожець, Б. Ломов і зазначають, що психологічна дезадаптація та фізіологічні прояви стресу є результатом порушення адаптивних процесів, які проявляються у відхиленнях у поведінці [36]. Це в черговий раз підтверджує зв'язок соціальної і психологічної адаптації в особистісному розвитку.

Надзвичайного значення набуває період дошкільного дитинства, який є фундаментальним у процесі соціального становлення особистості. Від того, наскільки успішним буде формування особистісних соціально-психологічних механізмів соціалізації на цьому віковому етапі залежить успіх соціалізації в період навчання у школі, у подальшому життєвому самовизначенні особистості. Спілкуючись з дорослими і ровесниками, діти вчаться жити поряд з іншими, враховувати їхні інтереси, правила і норми поведінки в суспільстві, тобто стають соціально компетентними.

Із прийняттям Базового компонента дошкільної освіти (2021), чинних програм дошкільної освіти, питання соціального розвитку дошкільника, його гармонійна адаптація до нових умов життя та соціалізація постали пріоритетними.

Соціальна адаптація дітей дошкільного віку як предмет наукового дослідження перебуває в центрі уваги багатьох учених, як психологів (Л. Венгер, О. Запорожець, В. Зінченко, Є. Ігнат'єв, О. Кононко, А. Колесник, В. Мухіна, І. Печенко), так і педагогів (В. Аванесова, Л. Артемова, А. Богуш, Н. Ватутіна, Т. Жаровцева, М. Подд'яков, Т. Поніманська, Н. Сакуліна, Є. Тихєєва, О. Усова, Є. Фльоріна), які здебільшого сходяться у визначенні цього поняття, як процесу засвоєння соціального досвіду, пристосування дитини до нової системи соціальних умов, нових відносин, вимог, видів діяльності, режиму життєдіяльності.

За такого підходу мета соціалізації полягає у створенні сприятливих умов для формування соціальної компетентності дітей. При входженні в соціум або спільноти іншого порядку, дитина засвоює цінності й норми соціуму, пристосовується до нових умов соціального буття й відбувається її інтеграція.

По суті, соціалізація означає включення дошкільника до певної соціальної спільності, групи, дитячого колективу (О. Кононко).

Н. Захарова, в дослідженні проблеми адаптації дошкільників, провела аналіз критеріїв адаптованості дітей дошкільного віку:

- за Н. Ватутіною: емоційний стан дитини (афективний, неврівноважений, урівноважений), характер діяльності (самостійна, наслідувальна, повна бездіяльність), ставлення до дорослих та однолітків тощо;

- за Р. Тонковою-Ямпольською: стан здоров'я та рівень загального розвитку дитини, чинники ризику біологічного та соціального анамнезу, вплив соціального оточення, відповідна реакція адаптаційних механізмів, їхня гнучкість та мобільність, здатність змінювати форми поведінки залежно від ситуації.

- емоційний стан дитини, контактність, прояви асоціальних форм поведінки, ставлення до діяльності та рівень активності в ній (С. Нечай).

- емоційно позитивне ставлення до відвідування дошкільного закладу з показниками - бажання відвідувати дитячий садок, швидка адаптація до нього, що виражається у врівноваженому емоційному стані, активній участі в усіх режимних процесах та видах діяльності, ініціативному мовленні, бажанні контактувати з дорослими та однолітками (О. Колесник).

Серед ознак соціальної адаптації дитини Н. Захарова розглядає бажання відвідувати та позитивне сприйняття дитиною закладу дошкільної освіти, власного перебування в ньому.

У цьому контексті слід зазначити емоції, які є певною реакцією організму на процес пристосування, що доводять сучасні науковці (Б. Додонов, Т. Землякова, К. Ізард, О. Кононко, Г. Лавренєва, Р. Плутчик, П. Симонов та ін.) відзначаючи, що зміни навколишнього середовища зумовлюють насамперед порушення емоційного стану, тому емоції виступають головним свідченням про адаптацію. О. Кононко вважає емоції певною реакцією організму, пов'язаною з процесом пристосування, певним адаптивним механізмом, способом адаптації високоорганізованого соціального організму до

життя.

Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Леонтьєв розкривають соціальну зумовленість психіки людини через положення про формування особистості в конкретній діяльності в соціальному середовищі. Діяльність розглядається науковцями як процес відображення та перетворення, важлива форма активного ставлення людини до навколишньої дійсності, системна якість, що забезпечує зв'язок суспільства та особистості, єдність усіх систем біологічного, психологічного та соціального в її структурі. Залежно від потреб особистості вчені виділяють різні види активності: інтелектуальну, пізнавальну, рухову, соціальну.

Науково-теоретичний аналіз ролі діяльності у розвитку особистості дозволяє вважати, що організація ігрової діяльності позитивно впливає на перебіг адаптації дітей.

Аналіз наукових робіт (Л. Артемова, А. Богуш, Г. Беленька, О. Кононко, Т. Поніманська та інш.) дозволяє стверджувати, що однією з умов успішної адаптації дошкільників є педагогічна підтримка, до застосування якої мають бути готові усі співробітники закладів дошкільної освіти у забезпеченні допомоги дитині увійти у нове соціальне оточення, навчитися довіряти новим дорослим і дітям, погоджувати власну діяльність із правилами, які встановлені у дитячому колективі тощо.

Отже, аналіз теоретичних засад проблеми соціальної адаптації старших дошкільників дозволив з'ясувати сутність поняття «соціальна адаптація дітей старшого дошкільного віку», яку більшість науковців визначають як процес активного пристосування дитини до нестійких умов життєдіяльності за допомогою різноманітних підходів (особистісно-ціннісного, рольового, діяльнісного) і засобів з пріоритетною позицією задоволення потреби в ігровій діяльності та сформованої здатності до виконання соціальних ролей та функцій в групі.

## **1.2. Психологічні особливості соціальної адаптації дітей дошкільного віку**

Питання психологічних особливостей соціальної адаптації дітей дошкільного віку слід розглядати зважаючи на те, що дитинство характеризується постійною орієнтацією на дорослий світ, потребою прилучення до соціуму, взаємодії з ним. Соціальний розвиток спрямовує його та визначає загальний зміст, який розглядається науковцями як взаємозв'язок соціалізації та індивідуалізації, що відбувається у процесі діяльності [7, с. 31]; набуття дошкільником соціального досвіду, що здійснюється через діяльність, спрямовану на орієнтування в ситуації, пристосування до навколишнього, перетворення живої і неживої природи, власного «Я» [8, с. 115].

Науковці вважають, що процес адаптації до соціального середовища відбувається практично все життя людини, однак його пік припадає на період старшого дошкільного віку. В. Мухіна зазначає про поступовість входження дитини у реальність людського буття, яку утворюють простори предметного світу, образно-знакових систем, природи та соціальний простір безпосередніх стосунків людей [26]. Забезпечується взаємодія дитини із «зовнішнім» світом через діяльність, оволодіння способами та засобами дій, які транслює досвід соціуму, людська культура.

На думку О. Кононко, соціальне становлення особистості дошкільника складається з трьох фаз – адаптації, індивідуалізації, інтеграції, розпочинається з соціальної адаптації і передбачає засвоєння норм тієї спільноти, до якої він належить. Особливостями соціальної адаптації старшого дошкільника автор вважає: усвідомлення ним себе суб'єктом діяльності; бажання бути включеним у нове оточення; орієнтація на суспільні функції людей, норми, сенс їхньої поведінки та діяльності; суб'єктивне ставлення до соціальних цінностей, розуміння своєї належності до дитячого колективу; прагнення до розширення соціальних контактів; прихильне ставлення до одних груп дітей та відмова від спілкування з іншими [19].

Наукові дослідження засвідчують, що недоліки соціалізації, розвитку інтелектуальної та емоційної сфер особистості в дошкільному дитинстві унеможлиблює їхнього подолання в наступні роки життєдіяльності дитини. Таким чином, дошкільний вік виступає початковим етапом формування суб'єкта діяльності, спілкування та пізнання, що забезпечує соціальну адаптацію. А. Богуш, Р. Буре, Н. Гавриш, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Кулачківська, Г. Люблінська, Т. Піроженко вбачають значення дошкільного дитинства в набутті ключових компетентностей, вихідних людських знань і умінь, психічних якостей і властивостей, необхідних людині для життя в суспільстві. Науковці відзначають, що в дошкільному віці підвищується пізнавальна активність дитини, мовленнєві комунікації в пізнанні довкілля, спілкуванні і різних видах дитячої діяльності, відбувається інтенсивний розвиток особистості дитини, її волі, становлення моральних уявлень та форм суспільної поведінки, формування ієрархії мотивів та потреб, загальна й диференційована самооцінка.

За умов цілеспрямованого виховання для старшого дошкільного віку актуальність в соціальній сфері зміщується з поняття «соціальна адаптація» на поняття «соціальна активність», яку науковці визначають, як: здатність дитини включатися до специфічної для даного віку діяльності з розв'язання суспільних завдань, виявляти рівень психічної активності, який сприяє отриманню результатів, значимих для інших і для себе; готовність виконувати обов'язки, виявляти ініціативу, що супроводжується прийняттям на себе певної міри відповідальності, яка характеризується відповідним рівнем самостійності й усвідомленості (В. Маралов).

Особливості соціалізації дітей дошкільного віку пов'язані з психофізіологічними та віковими особливостями дошкільного дитинства: усвідомлене і цілеспрямоване вирощування людини, що сприяє її соціалізації, вирішальна роль гри на даному віковому етапі; найважливішою умовою та засобом соціалізації дошкільнят є діяльність. Провідний вид діяльності – гра – стає своєрідною формою залучення дитини до життя дорослих; визначальна



роль родини в соціалізації дошкільника.

Період старшого дошкільного віку характеризується особливостями, які передують кризі семи років (В. Абраменкова, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Кононко, І. Кулагіна та ін.), виявляються в безпосередності та спонтанності в активності, набутті довільності та опосередкованості, багатоплановій поведінці, коли диференціюється план предметний та план взаємний, реальний та уявний, усвідомлюються почуття (В. Абраменкова, С. Литвиненко) [9]. Науковці також зазначають про ускладнення емоційно-особистісного розвитку дитини в цей період, набуття значення проблема «емоційного світосприймання та світовідчуття» дошкільнят, яка розглядається ученими в контексті концепцій, що розкривають сутність людського буття (Б. Ананьєв, А. Асмолов, В. М'ясищев), у зв'язку з дослідженням переживань як внутрішнього механізму свідомості і самосвідомості дитини (О. Запорожець, О. Кононко, В. Лебединський, О. Нікольська), в руслі концепції смислової детермінації психічних процесів (В. Зінченко, О. Леонтьєв).

Специфіка процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку пояснюється такими психологічними особливостями як сензитивність, підвищена чутливість дитини до змісту власної Я-концепції, що робить її вразливою до зовнішніх впливів.

Оскільки соціальна адаптація полягає в створенні захисного оточення, який науковці (В. Абраменкова, Т. Алієва, О. Кононко, С. Литвиненко, М. Осоріна) вбачають істотний ресурс розвитку в розширенні та встановленні соціальних зв'язків, освоєнні дитиною власного психологічного простору та можливості життя в ньому. В старшому дошкільному віці дитина починає усвідомлювати та переживати свою індивідуальність, унікальність, відмінність від інших, прагне утвердження себе серед ровесників та дорослих. Через порівняння себе з іншими відбувається самопізнання особистості, самооцінка, в чому величезного значення набуває формування й забезпечення емоційно-позитивного ставлення до себе, адже, як стверджують О. Кононко, Г. Кошелева, В. Кудрявцев, лежить в основі структури самосвідомості кожної нормально

розвиненої дитини.

У взаємовідносинах з однолітками та іншими дорослими в родинному колі та за його межами набувають значення доброзичливі відносини між дітьми старшого дошкільного віку, на їх основі формуються уявлення про правила взаємовідносин, уміння знаходити адекватні способи вираження відношення до однолітків, які за певних умов виховання переростають у реально діючі мотиви і спонукають дітей до соціально-цінної поведінки стосовно оточуючих. Однолітки передають у процесі соціалізації формальні та неформальні соціальні, емоційні та культурні правила та норми, які відрізняються від таких у батьків.

На думку науковців соціалізація у просторі взаємодії з однолітками визначається низкою особливостей: неузгодженість і розбіжність мотивів, цілей, засобів спілкування, способів вирішення різних комунікативних завдань учасників комунікації. Спілкування є важко контрольованою галуззю розвитку; батькам складно контролювати процес спілкування своєї дитини з іншими дітьми, тому що інші діти можуть діяти за нормами та правилами, що не збігаються з їх думкою [28].

Засобами соціалізації особистості на етапі дошкільного дитинства є об'єкти культури і соціуму, соціально-етичні ситуації, соціально активні методи, соціально спрямовані форми. На основі системного підходу вітчизняні науковці дійшли висновку про те, що серед критеріїв соціалізації дитини дошкільного віку можна виокремити найбільш суттєві: засвоєння морально-моральних та соціокультурних цінностей відповідно до вікових можливостей та формування на їх основі соціально значущих ціннісних орієнтацій; оволодіння вміннями; та навичками у виборі способів освоєння дійсності такими якостями особистості, як доброзичливість, товариськість, відкритість, які є механізмами соціалізації; інтерес, ініціативність дитини по відношенню до світу, активна пізнавальна діяльність, виражена в пошуковій активності.

Дошкільний вік є напруженим період життя для дитини, адже на нього припадає початок відвідування закладу дошкільної освіти, психологічного й

фізіологічного пристосування до нових умов життя та діяльності, режиму й харчування, нових контактів, нового середовища, взаємин, обов'язків тощо. Нові соціальні умови, переживання зміни звичного розкладу та способу життя, викликає відчуття нестабільності, труднощі адаптації до нових умов, на які дитина реагує неадекватними поведінковими проявами. Науковці і практики стверджують, що звикання до закладу дошкільної освіти найчастіше супроводжується порушенням емоційного стану дошкільника, погіршенням сну, апетиту, підвищенням захворюваності.

Водночас, науковці звертають увагу на те, що адаптація до нових умов включає широкий спектр індивідуальних реакцій, які залежать від психофізіологічних та індивідуальних особливостей дитини, сімейних стосунків та низки життєвих обставин, що супроводжує цей процес. Розглядаючи процес адаптації як перебудову існуючих форм поведінки, звичок або вироблення нових, важливою є потреба у трансформації існуючих динамічних стереотипів, що призводить до певного нервового напруження, порушень емоційного стану та поведінки. Тому у дослідженні проблеми соціальної адаптації значну роль відіграє вивчення адаптаційного процесу.

Вивчаючи сутність адаптаційного процесу в дошкільників сучасні дослідники (Р. Тонкова-Ямпольська, Н. Захарова, Н. Ватутіна) виокремлюють наступні фази:

- гостра фаза «Шторм» триває від 2-3 днів до 1-2 місяців, характеризується комплексом зовнішніх впливів, який спричиняє бурхливу реакцію та сильне напруження дитячого організму, підвищується збудливість, тривожність, можуть зростати агресивність, заглиблення в себе, часто спостерігаються поганий сон, апетит, настрій;

- підгостра фаза «Шторм затихає» триває від тижня до 2-3 місяців, характеризується як період нестійкого стану, коли дитина шукає оптимальні варіанти реагування на впливи: намагається взаємодіяти з однолітками, стає більш активною, зацікавленою, врівноваженою;

- фаза компенсації «Штиль» триває від 2-3 тижнів до 6 місяців,

характеризується як період відносного пристосування до нових умов, засвоєнням нової інформації, встановленням контактів, виявленням ініціативи, зменшенням захворюваності, поліпшенням сну, апетиту, настрою.

Особливу увагу звертають науковці на проходження дитиною гострої фази адаптаційного періоду, в якій розрізняють три ступені складності: легкий, середній та важкий [16].

Так, Н. Захарова характеризує легку адаптацію нормалізацією поведінки впродовж 10-15 днів, додаванням у вазі дитини відповідно до норми, адекватними взаєминами в колективі, відсутністю хвороби протягом першого місяця відвідування закладу дошкільної освіти. До двадцятого дня адаптації у дитини нормалізується сон, вона нормально починає їсти, має переважно бадьорий настрій, виявляє зацікавленість, але не виключає вранішній плач. Родинні стосунки при цьому не порушуються. Дитина може виявляти до дітей як байдуже, так і зацікавлене ставлення. Інтерес до оточення відновлюється протягом двох тижнів за участю дорослого. Мовлення загальмовується, але дитина може відгукуватися і виконувати вказівки дорослого. До кінця першого місяця відновлюється активне мовлення. Захворювання не більше одного разу, терміном не більше 10 днів, без ускладнень. Ознаки невротичних реакцій і зміни в діяльності вегетативної нервової системи відсутні.

Адаптацію середньої важкості Н. Захарова характеризує нормалізацією протягом місяця з ознаками психічного стресу, тривалішими порушеннями в загальному стані, нестійким настроєм. Сон і апетит відновлюється лише через 20-40 днів. Поведінкові реакції відновлюються до 30 дня перебування в закладі дошкільної освіти. Відношення до близьких у дитини – емоційнозбуджене (плач, крик при розлученні і зустрічі). Ставлення до дітей, як правило, байдуже, але може бути і зацікавлене. Мовлення або не використовується, або мовна активність сповільнюється. У грі дитина не користується набутими навичками, гра ситуативна. Захворювання до двох разів, терміном не більше 10 днів, без ускладнень. Вага не змінюється, або знижується. Проявляються ознаки невротичних реакцій: вибірковість в стосунках з дорослими і дітьми,

спілкування тільки в певних умовах. Зміна вегетативної нервової системи: блідість, пітливість, тіні під очима, палаючі щічки, лущення шкіри (діатез) – протягом 1,5-2 тижнів.

Важка адаптація, за твердженням Н. Захарової, триває від 2 до 6 місяців. Дитина часто хворіє, втрачає вже отримані навички, може наступити як фізичне, так і психічне виснаження організму. Дитина погано засинає, сон короткий, скрикує, плаче уві сні, прокидається із сльозами, апетит знижується сильно і надовго, може виникнути стійка відмова від їжі, невротична блювота, функціональне порушення випорожнення. Настрій байдужий, дитина багато і тривало плаче, поведінкові реакції нормалізуються до 60-го дня перебування в закладі дошкільної освіти. Відношення до близьких емоційно-збуджене, позбавлене практичної взаємодії. Відношення до дітей: уникнення контактів або прояв агресії. Відмовляється від участі в діяльності. Мовленням не користується або має місце затримка мовного розвитку на 2-3 періоди. Гра ситуативна, короткочасна [16].

Ускладнена соціальна адаптація, на думку науковців (Ж. Маценко) проявляється в двох варіантах: нервово-психічний розвиток відстає на 1 квартал, респіраторні захворювання більш 3-х разів, тривалість більше 10 днів, дитина не росте і не додає у вазі протягом 1-2 кварталів; нервово-психічний розвиток відстає на 2-3 квартали від початкового, сповільнюється зростання і надбавка у вазі, часті захворювання.

Дослідження особливості та результативності адаптації дозволяють науковцям зробити висновок щодо її рівнів. Так, А. Налчаджян у межах власних досліджень розглядає такі рівні соціальної адаптації:

- нормальна адаптація, результатом якої є адаптованість особистості без патологічних змін, порушень норм тієї соціальної групи, де проходить її життєдіяльність;

- девіантна адаптація з наявними процесами протидії, що відволікають, забезпечують задоволення потреби лише учасників соціального процесу конкретного соціуму в такій поведінці;

- патологічна адаптація формує патологічні механізми та форми поведінки, що зумовлюють виникнення патологій комплексного характеру, перешкоджають соціальній адаптації особистості, засвоєнню нею суспільних цінностей [28].

Дослідники соціальної адаптації вказують на те, що кожний з названих рівнів істотно впливає на кінцевий результат, а вирішальне значення в цьому процесі набувають чинники соціалізуючого характеру (А. Налчаджян); стан фізичного здоров'я дошкільнят, механізми змін у поведінці, своєрідності адаптивних реакцій дітей (Н. Ватутіна, А. Фурман).

Особливості перебігу процесу адаптації дошкільників, залежність адаптації від біологічних, психологічних і соціальних чинників, актуалізують завдання педагогічної науки та практики, яке полягає у тому, щоб запобігти переходу важкої адаптації у патологічну. У цьому важливо враховувати момент непередбачуваності впливу різних чинників на перебіг процесу пристосування та його результат.

В. Кузьменко вважає, що перебіг адаптації залежить від віку дитини, типу її вищої нервової діяльності, стану здоров'я, стилю виховання в сім'ї, рівня розвитку ігрових навичок, емоційності та контактності. Виходячи з цього, автор радить розрізняти три групи дітей з різним характером пристосування до нових умов життя: діти з легкою і безболісною адаптацією; діти, які адаптуються повільніше й важче; діти, які важко пристосовуються до нових умов [21, с. 18-19].

Чинники впливу на успішність дитини у пристосуванні до змін у звичному способі її життя науковці пов'язують з фізичним та психологічним станом дитини. Серед них учені виокремлюють: стан здоров'я і рівень розвитку дитини, її вік, міра сформованості спілкування, тип спілкування дитини тощо.

Стан здоров'я і рівень розвитку дитини. Доведено, що здорова дитина має кращі можливості системи адаптаційних механізмів і краще справляється з труднощами.

Вік, в якому дошкільник поступає до дитячої установи. Науковці

зазначають, що зі зростанням і розвитком дитини змінюється міра і форма її прив'язаності до постійного дорослого.

Міра сформованості у дитини спілкування з оточенням і предметної діяльності. Згідно з висновками досліджень вітчизняних науковців, на зміну ситуативно-особистісному спілкуванню приходить ситуативно-ділове, в ході якого формуються особливі зв'язки дитини з оточуючими людьми, які будуються на основі досвіду особистісного спілкування з найближчими людьми. Але якщо дитина зациклюється на одному тільки особистісному спілкуванні з матір'ю, це створює труднощі у встановленні контактів з іншими людьми [23].

Основним чинником, що полегшує або ускладнює період соціальної адаптації до освітнього закладу, дослідники вважають усталений тип спілкування дитини, виявлення потреби в спілкуванні з близькими дорослими і однолітками. У зв'язку з цим особливе занепокоєння повинні викликати діти з виявленням пасивності, прагненням до самотності, що є показником ускладненого звикання до нових умов [22].

Враховуючи психологічні особливості соціальної адаптації дитини до умов закладу дошкільної освіти, науковці вважають головною педагогічною умовою успішної соціалізації єдність вимог до дитини в сім'ї та ЗДО. Важливо, щоб умови виховання та вимоги до дитини з боку дорослих щодо режиму дня, навичок самообслуговування, культури поведінки, максимально співпадали. Перебування дитини в соціальному оточенні сприяє становленню її соціального досвіду, соціальної компетентності, досвідченості, обізнаності; у дошкільника формуються відповідна соціальна поведінка, здатність діяти адекватно ситуації, вимогам і сподіванням авторитетних дорослих; розвиваються соціальні потреби, здібності, мотиви поведінки та діяльності. Значення соціального розвитку для особистісного становлення полягає, передусім у формуванні соціальної компетентності гарантує усвідомлення дитиною того, як слід себе поводити, щоб бути гармонійною, співзвучною з іншими, почувати себе в будь-якому товаристві комфортно.

Таким чином, соціальна адаптація або пристосування організму до нових умов включає широкий спектр індивідуальних реакцій, які залежать від психофізіологічних, індивідуальних особливостей дитини, сімейних стосунків та низки її життєвих обставин. Вони зумовлюють особливості протікання адаптації дитини до соціуму. Зазначені чинники, що впливають на успішність протікання у дитини адаптації пов'язані з фізичним та психологічним станом дитини, зокрема, стан здоров'я і рівень розвитку дитини, вік, в якому вона вступає до освітнього закладу, тип спілкування з соціальним оточенням, міра сформованості у дошкільника ігрових навичок і предметної діяльності.

Адаптація старших дошкільників залежить від багатьох чинників, серед яких провідними є: емоційне самопочуття дитини, позитивна мотивація відвідування дошкільного закладу, задоволеність різними видами діяльності, в першу чергу – грою. Позитивний перебіг адаптації забезпечується також урахуванням особливостей соціальної адаптації старших дошкільників. Аналіз психолого-педагогічних досліджень показав недостатність спеціальних досліджень, які розкривали б психологічні детермінанти та особливості адаптації старших дошкільників, системи чинників, показників та позитивних умов цього явища, проте нами з'ясовано, що специфічною особливістю старших дошкільників у період адаптації є потреба у підкріпленні знань власним практичним досвідом, включенні у змістовну, спільну з іншими дітьми та дорослими діяльність, яка сприяє обізнаності та безпосередньому усвідомленню необхідності виконання конкретних норм і правил життя.

Отже, специфіка процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку полягає в таких психологічних особливостях як: сенситивність, висока чутливість дитини до змісту власної Я-концепції, що робить її вразливою до зовнішніх впливів; підвищення пізнавальної активності дитини, мовленнєвих комунікацій, спілкування; інтенсивний розвиток особистості дитини, її волі, становлення моральних уявлень та форм суспільної поведінки, формування ієрархії мотивів та потреб, включення в різні види дитячої діяльності, серед яких провідна роль належить ігровій діяльності.



### **1.3. Ігрова діяльність як засіб соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку**

Одним із основних засобів соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку виступає гра, яка вважається психологами і педагогами провідною діяльністю у дошкільному віці. Гра є єдиною діяльністю дитини, що має місце в різних історичних епохах всіх народів світу. Ігрова діяльність складає практичну основу особистісного розвитку психологічних особливостей, формування компетентностей, від яких згодом залежатиме успішність її навчальної та трудової діяльності та відносин з соціумом. У грі проявляються особливості мислення та уяви дитини, емоційність, активність, потреба у спілкуванні, почуття колективізму, цілеспрямованість, гуманність тощо.

Дошкільний вік є надзвичайно важливим періодом для оволодіння соціальним простором людських відносин через спілкування з близькими дорослими, а також через ігрові та реальні стосунки з однолітками. В процесі ігор через спостереження та наслідування у дітей дошкільного віку починають непомітно розвиватися суспільні якості в повсякденному житті.

Успішна соціалізація передбачає ефективну адаптацію людини до суспільства і водночас – здатність протистояти йому у тих життєвих колізіях, які перешкоджають саморозвитку, самовизначенню, самореалізації.

Пріоритетність ігрового підходу в соціалізації підтверджується дослідженнями Нейла Смелзера, які доводять, що для успішної соціалізації необхідна дія трьох факторів: очікування, зміни поведінки та прагнення відповідати цим очікуванням. Формування, на його думку, відбувається за трьома різними стадіями: стадії неусвідомленого наслідування та копіювання дітьми поведінки дорослих (дитина «допомагає» вичистити підлогу, імітуючи пилосос палицею); ігрової стадії, усвідомленої поведінки у виконанні ігрової ролі (дитина розмовляє з лялькою, як батьки, і відповідає замість ляльки); стадії групових ігор, де діти вчаться розуміти, що від них чекає ціла група людей [40].

Через ігрову діяльність дитина відтворює систему соціальних відносин у

суспільстві, у зв'язку з чим Д. Ельконін називає гру способом освоєння соціальної дійсності, в якому виражається зв'язок дитини з суспільством, засобом освоєння соціальних ролей, цінностей та моделей поведінки і вважає, що високий рівень розвитку гри та сюжетно-рольової гри, зокрема, робить процес соціалізації ефективним [44].

Дослідження сучасних науковців доводять, що гра соціальна за своїми мотивами, структурою та функціями та істотно впливає на соціальний та моральний розвиток особистості дитини дошкільного віку.

Розуміння гри як діяльності, визначеної соціальними умовами, лежить в основі багатьох досліджень сучасних прогресивних зарубіжних учених таких як: А. Валлон, І. Лаунер, Р. Пфютце, Н. Христензен та ін. Набуття дитиною самостійно та під керівництвом дорослих необхідного соціального досвіду сприяє розкриттю вікового потенціалу дошкільника, успішної підготовки до навчання у школі, а пізніше – до дорослого життя, з чого можна зробити висновок, що саме в дошкільному віці закладаються основи соціальної компетентності дитини, визначаючи траєкторії її розвитку та успішної адаптації до мінливого соціуму.

Дослідження Т. Доронової, Є. Соловйової дозволяють виокремити дві позиції у розумінні природи, змісту та ролі гри. Відповідно до першої позиції, гра є інстинктивно-біологічною діяльністю за своєю природою, яка в особливій символічній формі виражає вроджене прагнення дитини, що витісняється тиском суспільства та блокує можливості його вільного самовираження (А. Фрейд, З. Фрейд, В. Штерні та ін.). Цей підхід акцентував протистояння суспільства та особистості, суспільства та дитини, і гра в даному випадку є формою захисної поведінки [42].

Друга позиція зводиться до того, що гра розуміється як найважливіша та надзвичайно ефективна форма соціалізації дитини дошкільного віку, що забезпечує освоєння світу людських відносин (Л. Виготський, А. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Д. Ельконін та ін.). Вона містить «ідеальну форму» (Д. Ельконін), еталон майбутнього дорослого життя у зрозумілій та доступній

для наслідування дитиною формі. Гра у цьому випадку не роз'єднує, а єднає «світ дорослих» і «світ дітей», забезпечуючи створення умов для психічного розвитку та дорослішання, підготовки дитини до майбутнього життя.

Так, Д. Ельконін визначив чотири рівні розвитку дитячих ігор:

- перший рівень – це ігрові дії дитини, які відтворюють поведінку дорослих і спрямовані на іншу людину, тобто ігри, які передбачають найбільш просту форму людського спілкування;

- другий рівень – ігрові дії, які послідовно відновлюють систему діяльності дорослих з початку й до кінця;

- третій рівень пов'язаний з виділенням у грі певної ролі дорослого та її виконанням;

- четвертий рівень передбачає здібність гнучко змінювати тактику поведінки й переходити від однієї ролі до іншої в межах розвитку сюжету однієї й тієї ж гри, контролюючи не тільки свою, але й чужу рольову поведінку, розігруючи в грі цілісну сюжетно-рольову виставу [44, с. 87].

Рівні розвитку дитячих ігор дозволяють зрозуміти послідовність опанування ігровою діяльністю дітьми дошкільного віку. Психологічні дослідження Д. Ельконіна довели, що в дітей на першому етапі в іграх відбувається усвідомлення предметної їх діяльності, другий етап відображає систему взаємин між людьми, третій етап передбачає підпорядкування гравця правилам суспільної поведінки та суспільних взаємин між людьми, четвертий етап формує здібності гнучко змінювати тактику поведінки відповідно до ситуації (табл. 1.1.).

Як бачимо, учений для визначення змісту поняття про рольові ігри використовує не уявлення про ролі, а уявлення про соціальні відносини, так що в результаті рольова гра визначається не шляхом вказівки ролей, а шляхом вказівки соціальних відносин, у які вступають гравці, приймаючи на себе виконання тих або інших ролей.

Таким чином, до старшого дошкільного віку форми та види ігор змінюються та ускладнюються. Від найпростіших маніпуляцій з предметами та

ознайомлення з їх функціональними можливостями та соціальним призначенням, відображення найпростіших побутових сюжетів діти переходять до сюжетно-рольових ігор із правилами, розгорнутої гри режисерського типу, самостійних дидактичних ігор.

Таблиця 1.1

**Етапи ігрової діяльності дітей дошкільного віку  
(за Д. Ельконіним)**

<b>Етапи</b>	<b>Зміст ігрових дій</b>	<b>Сутність ігрової діяльності дітей</b>
<b>I</b>	ігрові дії дитини, які відтворюють поведінку дорослих і спрямовані на іншу людину, тобто ігри, які передбачають найбільш просту форму людського спілкування	вивчення предметної діяльності
<b>II</b>	ігрові дії, які послідовно відновлюють систему діяльності дорослих з початку до кінця	відображення системи взаємин між людьми
<b>III</b>	виділення у грі певної ролі дорослого та її виконання	підпорядкування гравця правилам суспільної поведінки та суспільних взаємин між людьми
<b>IV</b>	перехід від однієї ролі до іншої в межах розвитку сюжету однієї й тієї ж гри, розігрування в грі цілісної сюжетно-рольової вистави	формування здібності гнучко змінювати тактику поведінки, контролюючи не тільки свою, але й чужу рольову поведінку

Таким чином, до старшого дошкільного віку форми та види ігор змінюються та ускладнюються. Від найпростіших маніпуляцій з предметами та ознайомлення з їх функціональними можливостями та соціальним призначенням, відображення найпростіших побутових сюжетів діти переходять до сюжетно-рольових ігор із правилами, розгорнутої гри режисерського типу,

самостійних дидактичних ігор.

Цікавим для нашого дослідження є переосмислення діяльнісного підходу й ігрових методів навчання дітей дошкільного віку, запроваджений фондом the LEGO® Foundation (Королівство Данія) у проєкті «Сприяння освіті» в рамках Меморандуму про взаєморозуміння разом із Міністерством освіти і науки України. Згідно з оновленою концепцією, гра активізує п'ять основних сфер розвитку, серед яких важливе місце посідає соціальна сфера і розвивається тоді, коли дитина набуває досвіду співпраці в парі, команді, спілкується, домовляється, дослухається до інших, коли дитина здатна співчувати і розуміти різні точки зору. Через гру дитина активно опановує світ, повністю занурюється в ігровий процес, бере на себе відповідальність, стає цілеспрямованою, відчувається комфортно, радісно, а головне — має можливість ініціювати діяльність і розвивати власну ідею, активно взаємодіяти з іншими учасниками гри і в такий спосіб пізнавати світ [34].

Зважаючи на умови воєнного стану, в яких опинилась Україна внаслідок російської військової агресії, гра актуалізується як засіб гармонізації емоційного благополуччя в соціалізації дитини. Науковці стверджують, що гра є природнім інструментом у забезпеченні актуалізації внутрішніх ресурсів дітей в освітньому процесі на соціальному рівні в кризових умовах життя.

Так, на думку О. Роми, гра є універсальною, багатофункціональною, провідною діяльністю людини на всіх етапах її життя, що забезпечує цілісний розвиток людини, її фізичну, емоційну, когнітивну, креативну та соціальну сфери. Вчена вважає, що саме завдяки грі людина «долає стрес, психологічно відновлюються, підвищує свою психоемоційну стійкість, розвиває рефлексію, мотивацію, саморегуляцію тощо» [38].

Оскільки гра водночас дає змогу дитині переживати, осмислювати три часові виміри: теперішнє (дарує актуальні емоції, задовольняє актуальні потреби); минуле (відтворюються минулі ситуації, враження, почуття, поведінка та ін.); майбутнє (моделюються майбутні ситуації, проєктується поведінка) у площині реального та умовного, створеного в уяві, вона має

величезний психоемоційний, психотерапевтичний ресурс для дитини, створює їх безпечно життєве середовище – ігровий освітній простір [39].

О. Рома розглядає актуальність гри в контексті забезпечення благополуччя, яке визначається: «цінностями, ставленнями (ціннісний компонент) та метою життя людини, яку вона прагне досягти (цільовий компонент), а також їх емоційним забарвленням, що виявляється у переживаннях, відчуттях задоволеності власним життям, щасті, домінуванні позитивних емоцій (емоційний компонент) та рефлексивною оцінкою власних цілей, переживань, дій щодо досягнення рівноваги (рефлексивний компонент) між фізичними, психологічними і соціальними потребами, ресурсами та викликами [38]. Вчена вважає, що в надзвичайних умовах життя саме гра має бути щоденною освітянською практикою, провідною стратегією педагогічної діяльності [27; 46].

Отже, гра є найбільш доступним для дітей видом діяльності і засобом освоєння соціальної дійсності, в якому виражається зв'язок дитини з суспільством, відбувається опанування соціальних ролей, цінностей та моделей поведінки, надається можливість виконувати широкі соціальні функції, виявити самостійність, бажання спілкуватися з однолітками, переробляти отримані з навколишнього світу враження і уявлення, поглиблювати свої знання та вміння, виявляти особливості мислення і уяви, емоційність, активність, потребу в спілкуванні, реалізувати свої наміри та досягати благополуччя в процесі соціальної адаптації.

Таким чином, аналіз наукових джерел доводить, що процес соціальної адаптації впливає на розвиток особистості дітей, залежить від вікових і особистісних якостей дитини. З огляду на це, в наступному розділі буде описано комплекс ігрової діяльності, спрямований на соціальну адаптацію дітей старшого дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти.

## РОЗДІЛ 2

### ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ КОМПЛЕКСУ ІГОР У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

#### **2.1. Організаційно-педагогічні засади ігрової діяльності з соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку**

Проаналізувавши науково-методичну літературу з проблеми, зроблено висновок, що для соціальної адаптації старших дошкільників одним із найважливіших педагогічних засобів є гра. Гра вимагає від дитини вміння встановлювати стосунки з іншими дітьми, групуватись у неформальні дитячі об'єднання, виявляти різні риси характеру, звички, інтереси, уявлення про навколишнє, вміння знаходити вихід із проблемних ситуацій, що виникають у процесі ігрової діяльності, керуючись відомими нормами і правилами поведінки, самостійно організувати реальну діяльність із вирішення ігрових завдань.

Для визначення організаційно-педагогічних засад ігрової діяльності з соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку нам необхідно з'ясувати функції ігор, їхні види, принципи організації, що забезпечують соціалізацію дошкільника в просторі закладу дошкільної освіти.

Гра є провідником для дошкільників нових знань, розширенням їхнього кругозору, відображенням змісту навколишнього соціального світу, взаємозв'язку між його об'єктами та правилами. В організованій дорослими грі дітей навчають адекватно оцінювати суспільні явища, сприяють формуванню певного ставлення до цих явищ, вихованню позитивних рис характеру, створюють умови для активного включення у справи дорослих. Гра надає дітям спосіб переробки отриманих із навколишнього світу вражень, знань і влаштовує справжню соціальну практику дитини в спільноті однолітків.

Соціальна основа гри має тісний зв'язок зі світом дорослих, до якого дитина входить через гру, опановуючи духовні цінності, засвоює попередній соціальний досвід. У грі знаходять відображення різноманітні сфери людської діяльності, які оточують дитину і надають можливість засвоїти громадський досвід, отримати початкові уявлення соціального характеру, увійти в систему соціальних відносин через розв'язання наступних завдань: розвиток ігрової діяльності, залучення до елементарних загальноприйнятих норм і правил взаємовідносин з однолітками і дорослими, формування культури сімейних, громадянських відносин.

Гра забезпечує справжню соціальну практику дитини, її реальне життя в суспільстві однолітків, дозволяючи відтворювати у наочно-образній, дієвій формі взаємини людей, розуміти і глибше пережити дійсність, програти і на емоційному рівні зрозуміти людські якості. Це перетворює гру на джерело розвитку свідомості дитини, довільності її поведінки, формує потребу взаємодіяти зі світом, надає можливість моделювати свої відносини з ним, розвиває інтелектуальні, моральні та вольові якості, удосконалює саморегуляцію дій з урахуванням завдань колективної діяльності, сприяє отриманню первинного досвіду корпоративного мислення.

Таким чином, гра в дошкільному віці є педагогічним засобом соціально-особистісного розвитку дитини, передбачає формування в неї позитивного ставлення до себе, соціальних навичок, розвиток ігрової діяльності, спілкування з однолітками. Соціальна адаптація дитини в грі забезпечується її різноманітними функціями: навчальною, розважальною, комунікативною, виховною, розвивальною, релаксаційною, психологічною, орієнтаційною, діагностичною, коректуючою, терапевтичною, міжнаціональною.

Навчальна функція дозволяє вирішити конкретні завдання виховання та навчання, спрямовані на засвоєння певного освітнього матеріалу та правил, яких мають дотримуватись діти. Важливими є навчальні ігри для морально-естетичного виховання дітей.

Розважальна функція сприяє підвищенню емоційно-позитивного тону,



розвитку рухової активності, збагаченню когнітивного досвіду дитини несподіваними та яскравими враженнями, створює сприятливий ґрунт для встановлення емоційного контакту між дорослим та дитиною.

Комунікативна функція полягає в оволодінні діалектикою спілкування, розвитку потреби обмінюватися з однолітками знаннями, вміннями у процесі ігор, спілкуватися з ними та встановлювати на цій основі дружні взаємини, проявляти мовну активність.

Виховна функція допомагає виявити індивідуальні особливості дітей, дозволяє вирішити проблеми та запобігти негативним проявам у характері дошкільнят.

Розвивальна функція полягає у розвитку таких психічних процесів, як: пам'ять, сприйняття, мислення, увага, сенсорні якості, мовлення дитини.

Релаксаційна функція полягає у відновленні фізичних та духовних сил дитини.

Психологічна функція полягає у розвитку творчих здібностей дітей.

Орієнтаційна функція полягає у створенні уявної ситуації, яка б орієнтувала дитину на певні норми поведінки в житті суспільства, на придбання якихось навичок і вмінь, а так само духовних цінностей.

Функція самореалізації полягає в забезпеченні «полігону» людської, соціальної практики.

Діагностична функція полягає у виявленні відхилень від нормативної поведінки, самопізнання в процесі гри.

Коректуюча (корекційна) функція полягає у внесенні змін у свідомість людини щодо її поведінки та створенні умов для намагання зробити стрибок над рівнем своєї звичайної поведінки, корекції того, що закладено природою та виявлено в процесі ігрової діяльності. коли в грі у людини ефективно розвиваються;

Ігротерапевтична функція полягає у гармонізації емоційного стану, що впливає на корекцію різних відхилень у поведінці та подолання різних труднощів, які виникають в інших видах життєдіяльності (неприспособованості,

агресивності, замкнутості тощо).

Міжнаціональна комунікаційна функція спрямована на засвоєння єдиних для всіх людей соціально-культурних цінностей.

Функція соціалізації полягає у включенні дитини в систему суспільних відносин, засвоєння норм людського гуртожитку.

Широкий спектр функцій гри доводить її потенціал впливу на розвиток і соціалізацію дитини в оточуючому світі. В. Сухомлинський порівнював гру з великим світлим вікном, через яке в духовний світ дитини вливається живильний потік уявлень, понять про навколишній світ. Якщо в реальному житті дошкільники здебільшого орієнтовані на спілкування з дорослими, то у грі вони взаємодіють насамперед один з одним.

Агентами соціалізації для дошкільника в процесі ігор є люди безпосередньої взаємодії з дітьми поряд із батьками та однолітками, є педагоги.

Педагогічне керівництво грою є однією з найважливіших справ, де проявляється не тільки професіоналізм вихователя, а й відбувається розвиток ініціативи, творчості дошкільнят і процес їхньої соціалізації. Однак, педагогічна практика доводить недоліки в розвитку самостійної творчої гри, а основною перешкодою вважає: неправильне виховання у дитинстві, яке позбавляє дитину самостійності, викликає потребу звертатись за допомогою дорослих при зіткненні з незначними труднощами; несприятливі життєві умови, коли дитину ізолюють від оточуючих, що зумовлює спрощений зміст, одноманітність, уривчастість ігор.

Серед ігор, які сприяють соціалізації дитини старшого дошкільного віку, науковці найчастіше зазначають: сюжетно-рольові, театралізовані, рухливі, дидактичні.

Сюжетно-рольові ігри (лікарня, перукарня, магазин тощо) розвивають потенційні можливості дітей; мають вирішальне значення для психічного розвитку дитини; є формою моделювання дитиною соціальних відносин; мають унікальні особливості, своєрідну структуру, специфічні риси, які відрізняють її від інших видів ігор.

Педагогічний потенціал сюжетно-рольової гри як провідного засобу соціалізації старших дошкільнят полягає в особливостях цілепокладання, змісту та організації сюжетно-рольових ігор:

- сюжетно-рольові ігри старших дошкільнят мають колективний характер;

- гра будується за попереднім планом, який обговорюється колективно та приймається у групі дітей;

- зміст ігор більшою мірою стосується рольових відносин, прийнятих у суспільстві;

- спонтанна гра спрямовується і керується лідером, яким стає один із дітей, що входять до кола тих, що віддають перевагу, або «зірка»;

- у грі можуть виникнути конфліктні ситуації, які при грамотній педагогічній взаємодії переводяться в освітнє завдання, що сприяє набуттю навичок вирішення проблеми;

- успішність ігрової діяльності залежить від особистісних якостей кожної дитини, особливо від ступеня розвитку комунікативних умінь;

- у процесі сюжетно-рольової гри відбувається збагачення життєвого досвіду дітей та розвиток навичок самоорганізації, ініціативи та творчості;

- сюжетно-рольові ігри формують в дітей віком такі якості як товариськість, чуйність, доброта, взаємодопомога – необхідні для життя в колективі.

Результативність соціалізації старших дошкільнят у процесі сюжетно-рольової гри забезпечується:

- цільовим конструюванням соціально-орієнтованого змісту рольових ігор, що сприяє соціальному навчанню, самопізнанню, самореалізації;

- педагогічним забезпеченням соціально-розвивального спілкування дошкільнят, що стимулює мотивацію до позитивної взаємодії з соціумом;

- створенням соціалізованого середовища, що сприяє активізації соціального досвіду старших дошкільнят.

Для розгортання сюжетно-рольових ігор доцільно використовувати

вільний час у режимі дня. При проведенні ігор важливо використовувати індивідуальний підхід до кожної дитини, допомагати дітям із труднощами соціалізації. Наприклад, у сором'язливих дітей необхідно виявляти позитивні якості та створювати умови для позитивної зміни заниженої самооцінки, щоб покращити їхнє становище в системі міжособистісних відносин. Широко використовується похвала за позитивну поведінку в грі та відмова від покарань гіперактивних дітей, які часто конфліктують з товаришами. Невпевненим у собі дітям доручаються цікаві, але складні ролі, які вимагають організаторських здібностей.

Для успішнішої соціалізації необхідно зорієнтувати дітей як на власні ігрові дії, так й ігри з партнерами, в результаті яких виявляється інтерес і пильна увага до партнера протягом усієї гри.

Тривалі сюжетно-рольові ігри створюють сприятливі можливості більш високих, якісно інших за своєю структурою взаємин дітей, ніж у звичайних іграх, що сприяють процесу їх соціалізації.

Розвиток колективних способів спілкування сприяє позитивному емоційному клімату в колективі. Формуються соціально прийнятні форми поведінки, засвоєння моральних норм, колективна взаємодія, навички самоорганізації, ініціативи, творчості, удосконалюється соціальна компетентність, проявляється нова психологічна освіта – соціальне мислення, значно змінюється соціальна ситуація розвитку дитини, формується почуття власної гідності, позитивне ставлення до світу, розуміння емоційного стану оточуючих людей тощо.

Отже, сюжетно-рольові гри як провідний педагогічний засіб сприяють ефективності процесу соціалізації та самореалізації старших дошкільнят

Театралізовані ігри є одним із ефективних засобів соціалізації дошкільника в процесі осмислення ним морального підтексту літературного твору, участі в грі, що створює сприятливі умови для розвитку почуття партнерства, освоєння способів позитивної взаємодії.

Завдяки тому, що кожен літературний твір чи казка має моральну

спрямованість, театралізовані ігри сприяють збагаченню соціального досвіду. Оскільки позитивні якості заохочуються, а негативні засуджуються, діти в більшості випадків, наслідують добрих, чесних персонажів, таким чином висловлюють своє ставлення до добра і зла. Завдяки педагогічному впливу відбувається допомога дитині в тому, щоб вона побачила світ очима персонажа, зрозуміла мотиви його дій та співпереживала йому. Педагог допомагає узгоджувати свої дії з діями свого партнера: слухати, не перебиваючи, шанобливо ставитись один до одного та правильно вести діалог. За допомогою театралізованих ігор педагог сприяє розвитку творчого потенціалу, уваги, уяві, мислення та пам'яті дітей.

Рухливі ігри виступають умовою розвитку культури дитини, її осмисленню і пізнанню навколишнього світу, розвиває її інтелект, фантазію, уяву, формує соціальні якості. Характерною рисою рухливих ігор є не лише багатство та різноманітність рухів, а й свобода їх застосування у різноманітних ігрових ситуаціях, що створює різноманітні можливості для прояву ініціативи та творчості. Рухливі ігри мають яскраво виражений емоційний характер. Граючи, дитина відчуває радість від напруги фізичних і розумових сил, необхідні досягнення успіху.

Рухливі ігри різного характеру мають значення для різнобічного розвитку дітей дошкільного віку, формування особистості кожної дитини та її соціалізації. Встановлено, що будь-яка ігрова дія стимулює соціально-пізнавальну, емоційно-вольову, а також рухову активність дитини.

Сюжетні рухливі ігри, завдяки різноманіттю їх змісту, допомагають дітям закріпити свої знання та уявлення про предмети та явища навколишнього світу: про звички та здібності рухів різних тварин і птахів, про їх крики; про звуки, що видаються машинами; про засоби пересування та правила руху поїзда, автомобіля, літака. Такий пізнавальний досвід сприяє соціалізації дитини в просторі.

Активна, зацікавлена участь педагога у грі приносить малечі велику радість, створює хорошу емоційну атмосферу, сприяє залученню до гри всіх

дітей, активізує їх дії. Рухливі ігри створюють додаткову можливість спілкування вихователя із дітьми. Для дошкільнят рухливі ігри є життєвою потребою, виконання ігрових завдань приносить їм задоволення. Спільні дії дітей створюють умови для загальних радісних переживань, спільної активної діяльності.

Рухливі ігри за змістом різноманітні. У практиці закладу дошкільної освіти використовуються ігри сюжетні («Гуси-лебеді», «Зайці та вовк» тощо) та безсюжетні («Наздоженіть мене», «Прокати м'яч», «Кеглі», «Школа м'яча» тощо); народні ігри («Жмурки», «П'ятнашки» тощо); ігри-забави (використовуються на фізкультурних святах); ігри з використанням спортивного інвентарю («Гонки санок», «Чий м'яч вищий» тощо); ігрові вправи («Потрап у комір», «Через струмок» тощо).

Сьогодні, коли гра ефективно застосовується у багатьох сферах навіть дорослого життя, перед батьками та педагогами стоїть завдання у повному обсязі включати ігрову діяльність до сучасного освітнього простору дошкільного закладу. Доведено, що діти, що мають багатий ігровий досвід, краще адаптовані до соціуму, підготовлені до творчої діяльності, до гнучкої, і водночас цілеспрямованої поведінки, ніж їхні однолітки з дефіцитом ігрової практики.

Дидактичні ігри сприяють соціально-моральному розвитку дитини, пізнанню взаємовідносин між дітьми, дорослими, об'єктами живої та неживої природи, виявленню чуйного ставлення до однолітків, навчають бути справедливою, поступатися у разі необхідності, співчувати тощо.

Зазначені види ігор науковці і практики вважають найбільш дієвим засобом соціалізації дітей, зокрема у формуванні здатності до самовираження, розвитку здатності розпізнавати емоційний стан людини з міміки, жестів, інтонації, вміння ставити себе на місце інших дітей у різних ситуаціях, знаходити адекватні методи взаємодії. Гра дозволяє формувати досвід соціальних навичок поведінки завдяки тому, що кожен із зазначених видів ігор має моральну спрямованість на дружбу, доброту, чесність, сміливість тощо. В

процесі цих ігор дитина пізнає світ, виражає своє власне ставлення до навколишнього, наслідує дорослих і улюблених героїв, і така здатність дитини до ідентифікації з уподобаним дозволяє педагогам через ігрову діяльність забезпечувати соціальну адаптацію.

Отже, організаційно-педагогічні засади гри для соціальної адаптації дитини передбачають засоби формування в неї позитивного ставлення до себе та оточуючих, навичок ігрової діяльності, спілкування та взаємодії з однолітками. Визначено, що соціальна адаптація дитини забезпечується педагогічними функціями гри (навчальною, розважальною, комунікативною, виховною, розвивальною, релаксаційною, психологічною, орієнтаційною, діагностичною, коректуючою, терапевтичною, міжнаціональною), а завдання із соціалізації успішно вирішуються в сюжетно-рольових, театралізованих, рухливих, дидактичних іграх.

## **2.2. Зміст комплексу ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку**

Розвиток дитини в грі відбувається, насамперед, за рахунок різноманітної спрямованості її змісту. Є ігри, прямо націлені на фізичне виховання (рухливі), естетичне (музичні), розумовий (дидактичні і сюжетні). Багато хто з них в той же час сприяють моральному вихованню (сюжетно-рольові, ігри-драматизації, рухливі та ін.).

Для досягнення мети соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку нами було розроблено та запроваджено комплекс ігор, до складу якого увійшли елементи сюжетно-рольових, театралізованих, дидактичних та рухових ігор.

При складанні комплексу нами враховано наступні аспекти:

1. Доступність виконання ігрових вправ. Підбір тем здійснюється відповідно до інтересу та вікових потреб дошкільнят.

2. Дотримання принципів психологічно безпечної групової роботи (повага та вміння дитини зважати на позицію іншої дитини, емоційна ідентифікація, спрямованість на взаємодопомогу в ситуації ускладнення тощо).

3. Застосування активних методів групової роботи за принципом діалогу. Діти як активні учасники процесу, дорослий – як консультант.

4. Дотримання правил учасниками групи.

Запропонований комплекс ігор рекомендовано для проведення вихователем групи під час організованої діяльності (на заняттях, під час прогулянок тощо) із доповненням рольовими, театралізованими, рухливими іграми.

Структура заняття з використанням комплексу ігор складається з трьох стадій (початкова, робоча, заключна) за актуальними на цей час освітніми завданнями.

Першочерговим завданням є створення атмосфери психологічного комфорту, залучення інтересу дітей до спільних ігор, розвиток потреби у міжособистісному спілкуванні. Початкова стадія заняття (розминка) представлена іграми та вправами, спрямованими на емоційне згуртування дітей та дорослого.

У процесі робочої стадії реалізуються завдання практичного характеру відповідно до конкретної теми (відпрацювання умінь орієнтуватися в ситуації взаємодії, розвиток здатності адекватно реагувати, готовність проявляти ініціативу, доброзичливо ставиться до однолітка за будь-яких обставин, що складаються).

Упродовж заключної стадії реалізуються завдання, створені задля закріплення отриманого досвіду, узагальнення знань і умінь (одержання зворотного зв'язку), розвиток мотиваційної потреби в дітей до подальшої спільної діяльності.

Заняття проводять в ігровій формі з використанням інтерактивних методів.

Комплекс ігрових вправ розроблено на основі ігрової технології



Л. Семіної [11, с. 22] і включають групи ігор, спрямованих на актуалізацію досвіду та знань із галузі емоційної сфери, знайомство з ігровими прийомами, що сприяють зняттю емоційної напруги, розвитку емпатії, тактильного сприйняття, створенню позитивного емоційного клімату в групі, формуванню усвідомлення власної унікальності, сприйманню унікальності інших дітей, сприяє об'єднанню дітей та вихованню в них бажання встановлювати соціальні зв'язки з іншими дітьми.

Таблиця 2.2

**Комплекс ігор із соціальної адаптації  
дітей старшого дошкільного віку**

Мета	Назва
створення психоемоційного комфорту, сприяння налагодженню стосунків з дітьми в групі	гра-вітання «Веселі звірятка»
актуалізація досвіду та знань із галузі емоційної сфери, знайомство з ігровими прийомами, що сприяють розрядці гніву у прийнятній формі за допомогою вербальних засобів	гра «Повтори за мною»
виховання доброзичливості, уважності одне до одного.	ігрова вправа «Опиши друга»
виховання доброзичливості, бажання зробити приємний сюрприз іншому	ігрова вправа «Подаруй подарунок другові»
розвиток емпатії, тактильного сприйняття, створення позитивного емоційного клімату в групі	гра «Упізнай мене»
виховання доброзичливості, емпатії	ігровий етюд «Відвідування хворого друга»
розвиток емпатії, швидкісної реакції, розширення словникового запасу	ігрова вправа «Мій гарний папуга»
розвиток м'язового контролю, вміння володіти собою, контролювати імпульсивні дії, розвиток фонематичного слуху	гра «Зроби так»

## Продовження таблиці 2.2

знайомство з різними емоційними станами	ігрова вправа «Інтонація»
вправляння в називанні позитивних якостей, в продукуванні добрих дій	ігрова вправа «Похвали себе»
виховання доброзичливості до інших	гра «Поклич лагідно»
сприяння об'єднанню дітей, усвідомленню розбіжностей	гра «Фісташки»
формування усвідомлення власної унікальності, сприймання унікальності інших дітей, сприяння об'єднанню дітей на основі схожості	гра «Чим ми схожі»
закріплення знання та вміння користуватися мімікою та жестами	гра «Відтворіть предмет»
виховання доброзичливості	гра «Склади картинку».
сприяння піклуванню про людину, яка має труднощі в спілкуванні, дієвому позитивному ставленню до людей з особливими потребами.	ігрова вправа «Танці руками»
сприяння бажанню висловлювати приємні враження від людини.	ігрова вправа «Компліменти»
розвиток невербального спілкування	гра «Невербальна казка»
сприяння розвитку почуття емпатії, формуванню вміння розмірковувати, візуалізації асоціацій з позитивними моральними якостями	ігрова вправа «Я почну, а ти закінчи»

Наведемо зміст ігор та ігрових вправ, що входять до розробленого комплексу з соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку.

Гра-вітання «Веселі звірятка».

Мета: створювати психоемоційний комфорт.

Хід: дітям пропонується привітатись, як «веселі котики» – торкаючись плечима одне одного та говорячи: «Мур-мур-мур», потім, як «веселі песики» – торкаючись ступнями та говорячи: «Гав-гав-гав», як «веселі ведмедики» –

торкаючись спинами, тручись одне об одного(діти об'єднані у пари).

Гра «Повтори за мною».

Мета: актуалізація досвіду та знань з галузі емоційної сфери.

Хід: одна дитина показує якусь гримасу сусідові. Той, своєю чергою «передражнює» його якомога точніше і передає далі – своєму сусідові. «Гримаса» передається по колу. Вправа закінчується, коли вона повертається до першого учасника. Так само «передається» ще кілька емоцій.

Ігрова вправа «Опиши друга».

Мета: виховувати доброзичливість, уважність одне до одного.

Хід: діти об'єднуються у пари, уважно розглядають одне одного, потім розвертаються та спинами торкаються одне одного. Психолог запитує у дітей-партнерів про зовнішній вигляд, колір очей, волосся, одягу. Опис порівнюється з оригіналом і робиться висновок про те, наскільки діти уважні одне до одного.

Ігрова вправа «Подаруй подарунок другові».

Мета: виховувати доброзичливість.

Хід: діти передають одне одному м'ячик і називають подарунки, які вони хотіли б подарувати одне одному.

Гра «Упізнай мене».

Мета: зняття емоційної напруги, агресії, розвиток емпатії, тактильного сприйняття, створення позитивного емоційного клімату в групі.

Хід: діти сидять на килимі. Один із них повертається спиною до тих, хто сидить. Діти по черзі ласкаво погладжують його по спині долонькою і кажуть: «Це я. Упізнай мене». Дитина, яку погладжують, мусить відгадати, хто до нього доторкнувся. Вихователь допомагає дитині відгадати, називаючи по черзі імена дітей, що беруть участь у грі. Бажано, щоб кожна дитина побувала у ролі ведучого.

Ігровий етюд «Відвідування хворого друга».

Мета: виховувати доброзичливість, емпатію.

Хід: одна дитина грає роль «хворого» друга. Решта дітей прийшли його провідати, принесли з собою гостинці, вкривають хворого ковдрою, наливають

теплого чаю, жаліють його, поглядають на нього зі співчуттям, лагідно посміхаються. Психолог наголошує на тому, що коли люди піклуються одне про одного, тоді хворим легше перебороти хворобу, знайти в собі сили швидше одужати. Вивчення прислів'я: «Вірний друг – то найбільший скарб». Якщо діти не розуміють значення слів, потрібно їм розповісти про них («вірний» – ніколи не зрадить, прийде на допомогу, «скарб» – багатство, подарунок).

Гра «Мій гарний папуга».

Мета: розвиток емпатії, швидкісної реакції, зняття агресії, розширення словникового запасу та поведінкового репертуару.

Хід: діти стоять у колі, щільно притискаючись плечима один до одного. Педагог передає одному з них плюшевого папугу або іншу м'яку іграшку. Дитина має притиснути її до себе, назвати лагідним ім'ям та передати іншій дитині. Спочатку гра проходить у дуже повільному темпі, тому що дітям важко знайти ласкаве ім'я для папуги, важко передати іграшку іншій дитині. У міру освоєння цих операцій темп гри, як правило, прискорюється.

Гра «Зроби так».

Мета: спрямовано розвиток м'язового контролю, вміння володіти собою.

Хід: на столі у дорослого розкладені картки із зображенням чоловічків, виконуючих різні рухи. Дорослий показує дітям картку і пояснює, які дії зображені на кожній з них. Потім дорослий каже: «На мій сигнал усі підійдуть до столу та візьмуть по одній картці. Я рахуватиму до десяти, а ви в цей час виконуватимете те, що зображує чоловічок на обраній вами картинці. Той хто візьме картку з фігуркою, що сидить на стільці, повинен сісти на стілець, кому дістанеться картка з фігуркою, що танцює, повинен танцювати тощо».

Ігрова вправа: «Інтонація».

Мета: знайомство з різними емоційними станами.

Хід: коли ми розмовляємо, звичайно ж, звертаємо увагу на зміст та зміст повідомлень. Але не менше значення має інтонація, з якою ми вимовляємо ту фразу. Будь-яку пропозицію можна вимовити з величезною кількістю відтінків, і щоразу через інтонацію пропозиція матиме нове значення. Спробуйте сказати

просту фразу: «Ну, ось і все!» Але сказати її треба...»

Ігрова вправа: «Похвали себе».

Мета: Вправляти в називанні позитивних якостей.

Хід: діти сидять у колі, у педагога в руках м'яч. Вихователь пропонує дітям, передаючи м'яч по колу, похвалити себе. Хвалити можна за красу, добрі вчинки, добрі риси характеру (навести приклад: я добрий, чуйний, лагідний тощо). Після гри – обговорення:

- Чи легко було хвалити себе?
- Кого вам легше хвалити, себе чи інших?
- Що ви відчуваєте, коли вас хвалять?

Гра: «Поклич лагідно».

Мета: виховувати доброзичливість до інших.

Хід: діти стоять у колі. Одна дитина стоїть у центрі кола. Вона починає кликати іншу дитину, лагідно називаючи її ім'я та кидаючи їй декілька разів м'яч. Потім перша дитина запитує: «Я граю з тобою, а з ким хочеш грати ти?» І так по черзі.

Гра «Фісташки».

Мета: Вправляти в називанні розбіжностей, формувати позитивне ставлення до них.

Хід: роздати дітям по дві фісташки в шкаралупі та попросити поки їх не їсти та не знімати шкаралупи. Попросити дітей відповісти на такі питання (обговорення групове):

- Які фісташки на дотик? А які люди на дотик?
- Як би ви описали шкаралупу? А як би ви описали людське тіло?
- У фісташок однакові розмір та форма? А у людей однакові розмір та форма?
- Фісташки одного кольору? А люди одного кольору?
- Потрясіть фісташки. Ви чуєте звук? А які звуки видають люди?
- Відчиніть фісташки. Чи зсередини вони інші, ніж зовні? У чому різниця? А люди відрізняються всередині та зовні?

Гра «Чим ми схожі».

Мета: Сприяти об'єднанню дітей на основі спільних рис.

Хід: діти сидять у колі. Ведучий запрошує до кола одного з учасників на основі реальної або уявної схожості з собою. Наприклад: «Світланко, вийди, будь ласка, до мене, тому що у нас з тобою однаковий колір волосся (або ми схожі тим, що ми жителі Землі, або в нас однакового кольору одяг тощо)». Світлана виходить у коло і запрошує вийти когось із учасників таким же чином. Гра триває доти, доки всі діти не опиняться у колі. Необхідно звернути увагу дітей на те, що ми всі чимось схожі, у нас завжди є спільне з іншими.

Гра: «Відтворіть предмет».

Мета: закріплювати знання та вміння користуватися мімікою та жестами.

Хід: кожна дитина отримує предметну картинку, яку вона повинна без слів, за допомогою міміки та жестів показати решті дітей, а ті, у свою чергу, повинні її відгадати та назвати.

Гра: «Склади картинку».

Мета: виховувати доброзичливість.

Хід: діти об'єднуються у пари. Кожна пара повинна скласти картинку з частинок (пазлів). Діти повинні працювати злагоджено, ввічливо звертатись одне до одного.

Ігрова вправа: «Танці руками».

Мета: Сприяти піклуванню про людину, яка має труднощі в спілкуванні.

Хід: заняття під музику (різну за темпом та настроєм – розслаблюючу, активну, сумну тощо) у парах. Тіло однієї дитини стає танцювальним майданчиком для рук іншого.

Ігрова вправа: «Компліменти».

Мета: Сприяти бажанню висловлювати приємні враження від людини.

Хід: Діти, вставши в коло, кидають один одному м'яч і по черзі говорять щось приємне одному з учасників гри. Ім'я сусіда вимовляється у лагідній формі і кажуть те, що у ньому подобається. (Наприклад, «У Леночки красиве довге волосся», «Надюша – чудово малює», «Димочка – хороший друг»,

«Оленка – дуже добра»).

Гра: «Невербальна казка».

Мета: розвивати невербальне спілкування.

Хід: діти невербально показують казку «Ріпка» («Колобок»), заздалегідь домовившись про роль кожного.

Ігрова вправа: «Я почну, а ти закінчи».

Мета: Сприяти розвитку почуття емпатії.

Хід: Необхідно закінчити пропозиції: «Я можу вибачити іншу людину, якщо...», «Мені було самотньо, коли...», «Я дратуюсь, якщо...», «Я страждаю, коли». Особливою ефективністю вирізняються ігри для дошкільнят за участю їхніх батьків. Завдяки такої взаємодії, у дитини формуються та коригуються комунікативні навички у сімейному колі: дошкільник навчається розуміти маму та тата, а ті, у свою чергу, – свою дитину. Крім цього, заходи допомагають згуртувати групу, розвинути в дітях толерантність один до одного, виховати в собі правильне ставлення до світу, дозволяє краще пристосуватися до умов групи.

Запроваджений комплекс ігор свідчить про освітній педагогічний потенціал соціального спрямування для дошкільнят і передбачає допомогу дітям у розвитку комунікативних, емпатійних навичок і особистісних якостей. Діти дошкільного віку, які виявляли нерішучість, сором'язливість і відчували труднощі у взаємодії з однолітками, завдяки запропонованим іграм та вправам навчили спілкуватися з іншими людьми і виражати себе в різних видах комунікацій.

Отже, розроблений комплекс ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку, спрямований на актуалізацію досвіду та уявлень із галузі соціальної сфери, знайомство з ігровими прийомами, що сприяють розвитку емпатії, тактильного сприйняття, створенню позитивного емоційного клімату в групі, формуванню усвідомлення власної унікальності, сприйманню унікальності інших дітей, об'єднанню дітей та встановленню взаємовідносин на основі взаєморозуміння і поваги.

### **2.3. Педагогічні умови запровадження комплексу ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку в освітній процес закладу дошкільної освіти**

Формування соціального досвіду особистості відбувається при створенні необхідних умов, які повинні забезпечувати взаємодію з іншими людьми. Розвиток дитини відбувається у процесі розширення меж соціального простору, коли дитина знайомиться з новими соціальними позиціями.

Специфічною рисою поняття «педагогічні умови» є те, що воно включає в себе елементи всіх складових процесу навчання та виховання: цілі, зміст, методи, форми, засоби. Під педагогічними умовами ми розуміємо обставини освітнього процесу, які є результатом відбору, конструювання та застосування елементів змісту, форм, методів та засобів навчання та виховання, що сприяють ефективному вирішенню поставлених завдань.

Педагогічні умови – це цілеспрямовано створена обстановка, в якій у взаємодії представлені сукупність психологічних і педагогічних чинників, які дозволяють педагогу ефективно здійснювати освітній процес.

Вивчаючи науково-теоретичні аспекти проблеми соціалізації дітей старшого дошкільного віку та організації ігрової діяльності, ми дійшли висновку, що розроблений комплекс ігор із соціальної адаптації може успішно запроваджуватись лише за дотримання певних умов:

1. Ігри повинні розроблятися з урахуванням інтересів дітей та впроваджуватись за умов вмотивованості.
2. Впровадження комплексу ігор має забезпечувати творчо-перетворювальну діяльність дошкільнят.
3. При підборі ігор необхідно враховувати психофізіологічні можливості та індивідуальні особливості дітей старшого дошкільного віку.
4. Запроваджені ігри повинні відповідати освітнім програмовим завданням та вимогам державного стандарту дошкільної освіти щодо формування ключових компетентностей.



5. Впровадження ігрових технологій має забезпечувати соціально-психологічну готовність дітей старшого дошкільного віку до соціальної активності.

Розглянемо їх детальніше.

Першою педагогічною умовою використання комплексу ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку ми висуваємо урахування інтересів дітей і їх вмотивованість. Ігри будуть найбільш привабливі для дітей старшого дошкільного віку, якщо вони відповідають віковим та особистісним потребам. Цим створюється умова для прояву самостійності, наполегливості, розумової активності, для можливості появи у кожного почуття задоволеності, успіху, інтересу. Крім того, правила гри виховують у дошкільнят вміння керувати своєю поведінкою, поводитись згідно з правилами групи.

Другою педагогічною умовою використання комплексу ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку виступає положення про те, що впровадження ігор має забезпечувати творчо-перетворювальну діяльність дітей. Таким чином, в «творчості» головними рисами є новизна результату та його соціальна значимість. Ігрова діяльність в розробленому комплексі передбачає творче самовираження кожної дитини у вигляді міміки, жестів, пантоміми, слів, імпровізації.

Третьою педагогічною умовою використання комплексу ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку є врахування індивідуальних особливостей дошкільнят. Ця умова передбачає всебічний розвиток здібностей, бажань, мотивів, інтересів і вподобань дітей.

Отже, педагогічний вплив на дитину досягне очікуваних результатів за умов урахування рівня психофізіологічних можливостей особистості. Гра із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку повинна мати особистий зміст і значущість для кожної дитини. Ігрова діяльність на занятті повинна бути мотивована, а діти повинні відчувати потребу в ній. Важливу роль грає психологічна та інтелектуальна готовність до участі у грі. Обстановка повинна сприяти створенню радісного настрою і спричиняти спілкування в атмосфері

доброзичливості, взаєморозуміння та взаємодії. Велика роль у цьому належить педагогу, який повинен враховувати індивідуальні особливості дітей: характер, темперамент.

Також зазначимо, що комплекс ігор із соціальної адаптації повинен відповідати освітнім програмовим завданням, та вимогам державного стандарту дошкільної освіти щодо формування ключових компетентностей. При традиційній організації освітнього процесу дитина займає пасивну роль, і найчастіше в неї відсутній психологічний комфорт, який включає почуття власної значущості, впевненості і компетентності.

Якщо ж враховувати вимоги Базового компоненту дошкільної освіти, то дитина старшого дошкільного віку сама регулює свою ігрову діяльність, її роль є активною, завдяки чому формується позитивна соціальна адаптація. Це все сприяє активному самовираженню дитини, її вмотивованості до соціалізації.

Необхідною умовою є соціально-психологічна готовність дітей старшого дошкільного віку до соціальної активності. Даний вид готовності передбачає компетентність дітей у спілкуванні, наявність комунікативних умінь, що зумовлюють ефективність взаємодії в процесі гри. Зміст гри має бути цікавим і значущим для її учасників, а будь-яка ігрова дія повинна завершуватися отриманням певного результату.

Отже, розроблений комплекс ігор із соціальної адаптації може успішно запроваджуватись за педагогічних умов: ігри повинні розроблятися з урахуванням інтересів дітей та впроваджуватись за умов їхньої вмотивованості; упровадження комплексу ігор має забезпечувати творчо-перетворювальну діяльність дошкільнят; при підборі ігор необхідно враховувати психофізіологічні можливості та індивідуальні особливості дітей старшого дошкільного віку; ігри повинні відповідати освітнім програмовим завданням, та вимогам державного стандарту дошкільної освіти щодо формування ключових компетентностей; упровадження комплексу ігор має забезпечувати соціально-психологічну готовність дітей старшого дошкільного віку до соціальної активності.

## ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та вирішення проблеми соціальної адаптації старших дошкільників засобами ігрової діяльності. Результати теоретичного дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і дозволили сформулювати наступні висновки:

1. Досліджувана проблема є предметом наукового аналізу значної кількості досліджень, більшість яких визначають «соціальну адаптацію дітей старшого дошкільного віку» як процес активного пристосування дитини до нестійких умов життєдіяльності за допомогою різноманітних підходів (особистісно-ціннісного, рольового, діяльнісного) і засобів з пріоритетною позицією задоволення потреби в ігровій діяльності та сформованої здатності до виконання соціальних ролей та функцій в групі.

2. З'ясовано, що специфіка процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку полягає в таких психологічних особливостях як: сенситивність, висока чутливість дитини до змісту власної Я-концепції, що робить її вразливою до зовнішніх впливів; підвищення пізнавальної активності дитини, мовленнєвих комунікацій, спілкування; інтенсивний розвиток особистості дитини, її волі, становлення моральних уявлень та форм суспільної поведінки, формування ієрархії мотивів та потреб, включення в різні види дитячої діяльності, серед яких провідна роль належить ігровій діяльності.

3. Визначено, що гра є найбільш доступним для дітей видом діяльності і засобом освоєння соціальної дійсності, в якому виражається зв'язок дитини з суспільством, відбувається опанування соціальних ролей, цінностей та моделей поведінки, надається можливість виконувати широкі соціальні функції, виявити самостійність, бажання спілкуватися з однолітками, переробляти отримані з навколишнього світу враження і уявлення, поглиблювати свої знання та вміння, виявляти особливості мислення і уяви, емоційність, активність, потребу в

спілкуванні, реалізувати свої наміри та досягати благополуччя в процесі соціальної адаптації.

4. З'ясовано організаційно-педагогічні засади ігрової діяльності для соціальної адаптації дитини, що передбачає засоби формування в неї позитивного ставлення до себе та оточуючих, навичок ігрової діяльності, спілкування та взаємодії з однолітками. Визначено, що соціальна адаптація дитини забезпечується педагогічними функціями гри (навчальною, розважальною, комунікативною, виховною, розвивальною, релаксаційною, психологічною, орієнтаційною, діагностичною, коректуючою, терапевтичною, міжнаціональною), а завдання із соціалізації успішно вирішуються в сюжетно-рольових, театралізованих, рухливих, дидактичних іграх.

5. Розроблено і обґрунтовано комплекс ігор із соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку, спрямований на актуалізацію досвіду та уявлень із галузі соціальної сфери, знайомство з ігровими прийомами, що сприяють розвитку емпатії, тактильного сприйняття, створенню позитивного емоційного клімату в групі, формуванню усвідомлення власної унікальності, сприйманню унікальності інших дітей, об'єднанню дітей та встановленню взаємовідносин на основі взаєморозуміння і поваги.

6. З'ясовано, що розроблений комплекс ігор із соціальної адаптації може успішно запроваджуватись за педагогічних умов: ігри повинні розроблятися з урахуванням інтересів дітей та впроваджуватись за умов їхньої вмотивованості; упровадження комплексу ігор має забезпечувати творчо-перетворювальну діяльність дошкільнят; при підборі ігор необхідно враховувати психофізіологічні можливості та індивідуальні особливості дітей старшого дошкільного віку; ігри повинні відповідати освітнім програмовим завданням, та вимогам державного стандарту дошкільної освіти щодо формування ключових компетентностей; упровадження комплексу ігор має забезпечувати соціально-психологічну готовність дітей старшого дошкільного віку до соціальної активності. Таким чином, можна зробити висновок, що теоретичне дослідження спрямовано на ефективне вирішення проблеми соціальної адаптації старших дошкільників засобами ігрової діяльності

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азарова Л. Г., Франчук Н. П. Організація ігрової діяльності дошкільників як соціально-педагогічна проблема. Київ : Наукові роботи, 2016. С. 9-15.
2. Айрапетян С. Г. Возникновение, развитие и основные сферы использования понятия «адаптация». Ереван : [б.в.], 1984. 134 с.
3. Андросович К. А. Психолого-педагогічний супровід соціалізації обдарованих старшокласників в Інтернет-середовищі : метод. посіб. / В. В. Камишин, Л. І. Ткаченко, К. А. Андросович, І. В. Бургун. Київ : Ін-т обдар. дитини НАПН України, 2017. 108 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 № 33. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/prozatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya> (дата звернення: 11.09.2022).
5. Балл Г. А. Понятие адаптации и ее значение для психологии личности. *Вопросы психологии*. 2009. С. 224.
6. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
7. Богуш А. М. Дитинство в сучасному освітньому просторі:зб. наук. праць. Одеса : ПНУ АПНУ, 2003. 158 с.
8. Богуш А. М. Комфортність особистості в аспекті безперервної освіти. *Известия международной Славянской академии им. Я. А. Коменского*. Тирасполь : [б.в.], 2003. № 1. С. 114-119.
9. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе. *Психология личности в трудах отечественных психологов* / Под ред. Л. В. Куликова. Санкт-Петербург : Питер, 2000. С. 227-271.
10. Ващенко І. В. Стадії соціалізації в процесі становлення особистості. Соціалізація особистості і суспільні трансформації: механізми взаємовпливу

та вияви: Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 14-16 трав. 2009 р.). *Науковий вісник Чернівецького ун-ту*: зб. наук. праць. Чернівці : ЧНУ, 2009. Вип. 447-448. С. 82-84.

11. Величко Т. Д. Теорія і технологія соціалізації дитини в умовах дошкільного навчального закладу : навч. посібн. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 206 с.

12. Дитяча психологія : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. Київ : Академвидав, 2008. 431 с.

13. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.

14. Дьяченко О. Дошкільний вік: психологічні підстави освітньої роботи з розвитку здібностей. *Дошкільне виховання*. 2015. № 1. С. 46-50.

15. Захарова Н. М. Адаптація дітей до дитячого садка. *Дошкільне виховання*. 2006. № 4. С. 8-11.

16. Захарова Н. М. Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору: монографія. Донецьк : вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2010. 218 с.

17. Зотова О. И. Методы исследования социально-психологических аспектов адаптации личности. *Психологический журнал*. 1995. № 4. С. 75-82.

18. Козирєв М. П. Соціологія: підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 656 с.

19. Кононко О. Л. Шкільна адаптація та психологічний вік. *Початкова школа*. 2002. №1. С. 5-10.

20. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність дітей: теоретичні основи й методика педагогічного керівництва. *Її величність гра: теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти*: зб. статей / за ред. Г. С. Тарасенко. Вінниця : ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, 2009. 320 с.

21. Кузьменко В. Адаптація. *Дошкільне виховання*. 1995. № 8. С. 18-19.

22. Кузьменко В. У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років :

монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. 354 с.

23. Куркіна І. Хочу йду, а не хочу... також іду. Адаптація до дитячого садка, або Мистецтво зустрічі бажаних чи небажаних гостей. *Дошкілля*. 2007. № 3. С. 10-13.

24. Лубкович І. Соціальна психологія масової комунікації : підручник / І. Лубкович. Львів : ПАІС, 2013. С. 146-171.

25. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2-х томах. Т. 1 Москва : Педагогика, 1983. 392 с.

26. Мухіна В. С. К проблеме социального развития ребенка. *Психологический журнал*. 1980. Т. 1. № 5. С. 43-53.

27. Навчання через гру та діяльнісний підхід: огляд доказів. Біла книга. The LEGO Foundation, 2017. URL : <https://www.legofoundation.com/> (дата звернення: 11.10.22).

28. Налчаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности: формы, механизмы и стратегии. Ереван : Изд-во АН АССР, 1988. 262 с.

29. Петровский А. В. История и теория психологии : в 2-х томах. Т. 1. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 416 с.

30. Піроженко Т. Становлення внутрішньої картини світу дошкільника : монографія / за ред. Т. О. Піроженко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 236 с.

31. Піроженко Т. О. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі : навч.-метод. посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2016. 248 с.

32. Піча В. М. Соціологія: загальний курс. Київ : «Каравела», 2009. 248 с.

33. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Академвидав, 2006. 456 с.

34. Програма розвитку дитини від 2 до 6 років та методичні рекомендації «Безмежний світ гри з LEGO®» / О. Ю. Рома, В. Ю. Близнюк, О. П. Борук. The LEGO Foundation, 2016. 140 с.

35. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов.

Київ : «Академвидав», 2006. 424 с.

36. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища шк., 1982. 295 с..

37. Розов В. Методики оцінки і самооцінки адаптивних індивідуально-психологічних властивостей особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 7. С. 14-16.

38. Рома О. Ю. Гра як дієвий інструмент підтримки благополуччя дітей і педагогів в освітньому процесі. URL : <https://drive.google.com/file/d/1VX9fzBk1RLcmaf9wFuM2Cb6YWRHxWnQG/view>. (дата звернення 16.10.2022).

39. Рома О. Ю. Підготовка вчителів початкової школи в системі післядипломної освіти до реалізації ігрових методів навчання засобами LEGO: науково-методичний аспект : монографія. Запоріжжя : СТАТУС, 2021. 192 с.

40. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / під заг. ред. В. І. Воловича. Київ : Укр. центр духовної культури, 1998. 736 с.

41. Тарасенко Г. С. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: навч.-методичний посібник. Київ : Вид-во «Ліра-К», 2010. 320 с.

42. Фрейд З. Избранное. Москва : Внешнеторг. изд-во, 1989. 447 с.

43. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості вчителів і учнів. Тернопіль : Економічна думка, 2000. 197 с.

44. Эльконин Д. Б. Психология игры. Москва : Педагогика, 1978. 304 с.

45. Selye H. The evolution of the stress concept. *Am scientist*. 1973. Vol. 62. P. 642-649.

46. Parker R., Bo S. Thomsen. Learning through play at school. A study of playful integrated pedagogies that foster children's holistic skills development in the primary school classroom. White paper. The LEGO Foundation, 2019. 22 p.



## ДОДАТКИ

### Додаток А

#### Діагностичне завдання «Сюжетні картинки»

(Р. Калініна)

Мета: виявлення рівня соціальної адаптації за когнітивним критерієм  
Його підготовчий етап передбачав пошук картинок із хорошими та несхвальними вчинками однолітків. Діагностика проводиться індивідуально.

Інструкція до проведення: Педагог звертається до дитини: «Перед тобою сукупність картинок, на яких діти роблять хороші та погані вчинки. Тобі слід їх посортувати та розкласти на дві частини – з одного боку – хороші вчинки дітей, а з іншого – погані, несхвальні. Також тобі потрібно пояснити свої дії, чому ти вважаєш учинок хорошим чи поганим».

У протоколі до цього завдання фіксуються емоційні реакції дитини, її пояснення, моральна оцінка зображених на картинках учинків.

Критерії оцінювання:

- дитина неправильно розкладає картинки (в одному блоці знаходяться картинки із зображеннями позитивних і негативних учинків), емоційні реакції неадекватні або відсутні (0 балів);
- дитина правильно розкладає картинки, але не може обґрунтувати свої дії, емоційна реакція неадекватна (1 бал);
- правильно розкладаючи картинки, дитина обґрунтовує свої дії, емоційні реакції адекватні, але слабо виражені (2 бали);
- дитина пояснює свій вибір (можливо називає моральну норму), емоційні реакції адекватні, яскраві, виявляються в міміці, активній жестикуляції (3 бали).

Рівні:

низький (0 – 1 бали),

середній (2 бали),

високий (3 бали).



## Додаток Б

### Діагностичне завдання «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинках»

(Г. Урунтаєва, Ю. Афонькіна)

Мета: виявлення рівня соціальної адаптації за емоційно-ціннісним критерієм.

Інструкція до проведення: вихователь демонструє сюжетні картинки, на яких зображено діти в різних ситуаціях, і задає запитання:

«Що роблять діти (дорослі)? Як вони це роблять? (дружно, сваряться, не звертають увагу один на одного). Як ти здогадався? Як вони себе почувають (добре, погано)? Як ти гадаєш, який у них настрій? Як здогадався (-лася) про це?» (див. додаток Б).

Критерії оцінювання:

- дитині важко виконати поставлені завдання (0 балів);
- розуміє зміст картинки, не повністю розкриває емоційний стан дітей зображених на картинці, не може дати відповідь на поставлені запитання (1 бал);
- розуміє зміст картинки, пояснює емоційний стан дітей, дає відповідь не на всі поставлені запитання (2 бали);
- розуміє зміст картинки та правильно пояснює емоційний стан однолітків, дає повні відповіді на поставлені запитання (3 бали).

Рівні:

низький (0 – 1 бали),

середній (2 бали),

високий (3 бали).



**Діагностувальне завдання «Впізнай настрій»**



## Додаток В

### Діагностувальне завдання «Рукавичка»

(Г. Цукерман)

Мета: виявлення рівня соціальної адаптації за діяльнісним критерієм. Вивчення ставлення дітей один до одного в ситуаціях співробітництва.

Інструкція до проведення: Робота дітей у парах. Вихователь пропонує: «Перед вами є дві однакові рукавички з візерунками і вам треба намалювати такі ж самі рукавички. Але у кожного з вас різні кольорові олівці, а щоб намалювати рукавичку, вам потрібно олівці позичати один в одного. Коли ми щось у інших просимо чи позичаємо, ми говоримо «чарівні» слова. Вам слід не забувати про них весь час, коли будете виконувати завдання».

Дослідження проводиться в облаштованому приміщенні без сторонніх осіб. Набір кольорових олівців ділиться між дітьми порівну, що викликає вимушену необхідність обміну олівцями і поступлень один одному.

Критерії оцінювання спрямованості міжособистісної взаємодії:

- інтерес до дій партнера (не виявляє інтересу – 0 балів; швидше не виявляє інтересу, ніж так – 1 бал; швидше виявляє, ніж ні – 2 бали; виявляє активний інтерес – 3 бали);
- відповідь на прохання однолітка поділитись олівцями (не позичає олівців і не дозволяє брати свої – 0 балів; позичає олівці, але не дозволяє брати свої – 1 бал; ввічливо позичає олівці, але дозволяє брати свої не у всіх випадках – 2 бали; ввічливо позичає олівці та дозволяє брати свої – 3 бали);
- реакція дитини на заохочення та осуд партнера (нейтрально реагує на заохочення та осуд партнера – 1 бал; адекватно реагує на заохочення та обуренням реагує на осуд – 2 бали; адекватно реагує на заохочення та осуд партнера – 3 бали).

Ці показники відображають найбільш істотні характеристики міжособистісних взаємин: зацікавленість і доброзичливість, здатність допомогти та поступитись іншому; розділити з іншим його успіхи та невдачі. Практичне обмеження даної методики полягає в тому, що вона не дає можливості уявити цілісну картину взаємовідносин усіх дітей групи, однак інформує про тенденції в соціалізації дітей.